

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac potensialının artırılması istiqamətləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Ayxan Quliyev Vaqif

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d.,dos. Əhmədov Fariz Saleh
_____ **imza**
“ ___ ” _____ **2019-cu il**

“Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac potensialının artırılması istiqamətləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “Qiymətləndirmə”

Qrup: 40

Magistrant
Quliyev Ayxan Vaqif

_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.ü.f.d.,dos. Hacıyev Natiq Qədim

_____ **imza**

Program rəhbəri
i.ü.f.d., b.m. Hübətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ – 2019

Directions of increasing the export potential of the Azerbaijani economy

Summary

The relevance of research: Both the international economics theories and the experience of many countries of the world for many years now, no state can shift away from the international trade system and can provide the development of the national economy without import and export operations.

Purpose and tasks of the research: The main objective of the research is to increase the export potential in Azerbaijan and to determine the structure of exports. The following objectives are necessary to achieve the set goal:

- **Evaluation of export potential and its key indicators**

Used research methods: Methods of research include comparison, observation, and summarizing methods.

Research information base: The research database is a collection of local and foreign literature and works by various scholars. In the study of local literature, there are few research papers on this subject in our country.

Research restrictions: Theoretical and methodological shortcomings, which hinder the research and the absence of sufficient information base, etc.

Research results: The findings from the study of the characteristics of the country's national economy development, foreign trade strategy problems, export potential of economic sectors, regulation of export potential and other similar issues can be summarized as follows.

Scientific practical significance of the results: The scientific and practical significance of the research work and its scientific novelty are as follows:

- The methodology of export potential identification has been analyzed;**
- Existing problems in the field of export of Azerbaijan have been identified;**

Key words: business, economic development, globalization, export, import.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

- ÜDM** : Ümumi Daxili Məhsul
ABŞ : Amerika Birləşmiş Ştatları
MDB : Mütəqil Dövlətlər Birliyi
ÜTT : Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	7
I Fəsil İQTİSADİYYATIN İXRAC POTENSİALININ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ	11
1.1. İxrac potensialı konsepsiyası və mahiyyəti.....	11
1.2. İxrac potensialının qiymətləndirilməsinin mahiyyəti və göstəriciləri	21
1.3. İxrac potensialının müəyyənləşdirilməsinin metodologiyası	25
II Fəsil MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İXRAC POTENSİALININ TƏHLİLİ	36
2.1. Azərbaycan iqtisadiyyatında istehsalın və ixracın təhlili.....	36
2.2. Azərbaycan Respublikasında ixrac siyasətinin əsas istiqamətləri	43
2.3. İxrac potensialının stimullaşdırılmasının xarici təcrübəsi	50
III Fəsil AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASI PROBLEMLƏRİ VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ.....	56
3.1. Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac potensialının artırılması	56
problemləri	56
3.2. Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac potensialının inkişaf yolları təkmilləşdirilməsi	65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	78
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	82
Cədvəllər siyahısı	85
Şəkillər siyahısı	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Həm beynəlxalq iqtisadiyyat nəzəriyyələri, həm də dünyanın bir çox ölkələrinin təcrübəsi uzun illərdir ki, müasir dövrdə heç bir dövlət beynəlxalq ticarət sistemindən uzaqlaşa bilməz və idxal-ixrac əməliyyatları olmadan milli iqtisadiyyatın inkişafı təmin edə bilər. Milli iqtisadiyyatların inkişafı birbaşa ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsündə effektiv iştirakı, beynəlxalq inteqrasiyanın effektiv təşkili, iqtisadiyyatın real sektorlarının ixrac potensialından səmərəli istifadə edilməsindən asılıdır.

Dünya iqtisadiyyatında qloballaşma proseslərinin artmasının sürətlə artması ölkələrin beynəlxalq iqtisadi ixtisaslaşmalarda fəal iştirak etməsini zəruri etdi. Dünya iqtisadiyyatının müasir inkişafı beynəlxalq ticarətin daha da genişləndirilməsi və inkişafı, liberallaşması, coğrafi baxımdan və əmtəə strukturu baxımından ölkələr arasında ticarət və iqtisadi əlaqələrin dinamik dəyişməsini təşkil edir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya, xarici ticarət əlaqələrinin yaradılması, ixrac potensialının artması və bu proseslərin səmərəli istifadəsi ən mühüm iqtisadi problemlər arasında olmuşdur.. Müstəqilliyin ilk illərində ölkə iqtisadiyyatı əsasən idxaldan asılı idi və dərin böhran prosesləri bir zamanlar iqtisadiyyatın prioritetli sektorlarında da müşahidə olundu. Son illərin statistik rəqəmlərinə nəzər salsaq görərik ki, bu gün Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi kifayət qədər yüksək rəqəmlərlə ifadə olunmaqdadır. Belə ki, 2015-ci ilin rəsmi statistik göstəricilərinə əsasən deyə bilərik ki, 2015-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 25806 milyon ABŞ dolları həcmində olmuşdur ki, bunun da 9216.7 milyon ABŞ dolları idxalın, 12729.1 milyon ABŞ dolları isə ixracın payına düşmüşdür. 2018-ci ildə isə xarici ticarətin ümumi səviyyəsi 24257.4 milyon ABŞ dolları olmuşdur. İdxal əməliyyatlarının ümumi həcmi 8782 milyon ABŞ dolları, ixrac əməliyyatlarının həcmi isə 15475.4 milyon ABŞ dolları olmuşdur.

Dünya iqtisadiyyatında integrasiya proseslərinin sürətləndirilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi milli iqtisadiyyatını dünya iqtisadiyyatının ayrılmaz bir hissəsinə çevirməyə davam edir. Müasir dövrün ən vacib problemlərindən biri müqayisəli üstünlüklərə malik olan sektorlarda, bu sahələrdə ixraca davamlı məhsulların istehsalına, milli iqtisadi inkişafa xidmət edə biləcək xarici ticarət strategiyasının yaradılmasına Azərbaycanın ixtisaslaşması olmuşdur.

Hal-hazırda Azərbaycanın ixracının idaxal həcmindən daha çox olmasının əsas səbəbi məhz xarici neft və neftdən hazırlanan məhsulların ixrac olunmasıdır. Belə ki, 2017-ci ildə Azərbaycan Respublikası ümumi ixracın 89.8 faizini neft və neft məhsullarının ixracı hesabına həyata keçirmişdir. 2018-ci ildə isə bu rəqəm nisbətən artmış və neft məhsullarının ümumi ixracdakı payı 90.3 faiz həcmində müəyyən edilmişdir. Önümüzdəki illərdə təbii qaz ixracatında da sürətli bir artım gözlənilir. Azərbaycanın karbohidrogenlərin əsas ixracatçısına çevirilməsi, bu sənayedə əhəmiyyətli valyuta ehtiyatlarının axını, digər neft ixrac edən ölkələrdə müşahidə olunan mənfi tendensiyaların təhlükəsizliyindən və xüsusilə də, neft ixrac edən ölkələrdən gələn risklərdən sığortalanmaq üçün dərin elmi araşdırmalara əsaslanan və. İqtisadiyyatın digər real sektorlarında ixrac potensialı iqtisadi siyasətlərin həyata keçirilməsini zəruri edirdi. Həm beynəlxalq təcrübə, həm də dövlət tərəfindən yaradılan iqtisadi strategiya göstərir ki, valyuta ehtiyatlarının neft ixracından səmərəli istifadəsi qeyri-neft sektorunun inkişafıdır və bu sahələrin ixrac potensialını artırır. Bu gün dərin elmi mübahisələr və mübahisələr mövzusu olan tədqiqatçılar üçün ən narahat məsələ bu necə və necə bunu həyata keçirməkdir.

Bu gün Azərbaycan Respublikası Dünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq prosesindədir. Önümüzdəki 2-3 il ərzində respublikamızın bu təşkilatın tam üzvü olacağı gözlənilir. Bu təşkilatdakı üzvlüyə xarici ticarətin liberallaşdırılması, idxal və ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi, xüsusilə də proteksionizm üçün istifadə edilən tarif və qeyri-tarif maneələri kəskin azalması kimi öhdəliklər nəzərdə tutulur. Bu halda təşkilatın birləşməsi ərəfəsində əsas vəzifələr yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətini artırmaq, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsi üçün mükəmməl mexanizmin formalaşdırılmasıdır.

Yuxarıda göstərilənlər göstərir ki, müasir iqtisadi inteqrasiya şəraitində, ölkəmizin karbohidrogenlərin əsas ixracatçısına çevrilməsi fonunda, dünya iqtisadiyyatında müşahidə olunan qlobal iqtisadi böhran şəraitində, bir ölkənin ixrac potensialını tənzimləyən problemlərin dərin bir elmi araşdırılması vacibdir, ixrac potensialından səmərəli istifadənin istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqat işinin obyektı Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac potensialının artırılması istiqamətləri təşkil edir

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanda ixrac potensialının artırılması və ixracın strukturunun müəyyən edilməsidir. Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi zəruridir:

- İxrac potensialının qiymətləndirilməsi və onun əsas göstəricilərini təhlil etmək;
- Azərbaycan iqtisadiyyatında istehsalın həcmi və ixracı əhatəli təhlil etmək;
- İxrac potensialının stimullaşdırılmasının xarici təcrübəsini öyrənmək;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac problemlərini təhlil etmək;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac potensialının artırılması yollarını təhlil etmək.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazası yerli və xarici ədəbiyyatlar, müxtəlif alimlərin əsərləridir. Yerli ədəbiyyatın öyrənilməsi zamanı müəyyən olunmuşdur ki, bu mövzu ilə bağlı ölkəmizdə tədqiqat materialları çox azdır.

Tədqiqatın işlənməsi metodlarına isə müqayisə, müşahidə, ümumiləşdirmə metodları daxildir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi-praktiki əhəmiyyəti və elmi yeniliyi aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:

- İxrac potensialının müəyyənləşdirilməsi metodologiyası təhlil edilmişdir;
- Azərbaycanın kapital ixracı sahəsində mövcud problemləri müəyyən edilmişdir;

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün kapital ixracının əhəmiyyəti aşkara çıxarılmışdır;

Azərbaycan iqtisadiyyatında ixracın stimullaşdırılmasının əsas yolları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi İxrac potensialının müəyyənləşdirilməsinin metodologiyasının Azərbaycana tətbiqi yolları və İxrac potensialının stimullaşdırılmasının xarici təcrübəsinə nəzər salaraq ixrac modelinin istifadə yolları aydınlaşdırılmışdır. Məlum olmuşdur ki, Azərbaycanın ixrac potensialının artırılması və ixrac strukturunun optimal vəziyyətə gətirilməsi üçün hərtərəfli tədbirlər görülməlidir. İlk növbədə, dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanaraq, qeyri-neft sənayesinin ixracını stimullaşdıran uzunmüddətli strateji, elmi əsaslı dövlət proqramı hazırlamaq lazımdır. Belə proqramı həyata keçirərkən, təşkilati və maliyyə baxımından ixrac yönümlü sənaye müəssisələrini dəstəkləyən xüsusi mexanizm yaratmaq lazımdır

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən ali məktəblərdə kurs işləri və diplom işlərinin icrasında, məqalələrin və tezislərin hazırlanmasında, turizm təcrübələrinin öyrənilməsində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil və altfəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I Fəsil İQTİSADİYYATIN İXRAC POTENSİALININ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. İxrac potensialı konsepsiyası və mahiyyəti

Ölkənin iqtisadi inkişafında xarici ticarət əlaqələrinin rolu ilə əlaqədar müxtəlif nəzəriyyələr hələ qədim dövrlərdə ortaya çıxmışdır. Sonradan bu fikirlərdən bir çoxu beynəlxalq ticarətin klassik nəzəriyyələri kimi iqtisadi nəzəriyyəyə daxil edilmişdir. Hal hazırda bu nəzəriyyələr ölkənin xarici ticarət əlaqələrini tənzimləmək, ixrac strategiyasını müəyyənləşdirmək, həmçinin beynəlxalq ticarətin müasir nəzəriyyələrini yaratmaqda mühüm rol oynayır.

XVI-XVII əsrlərdə ortaya çıxan merkantilizm nəzəriyyəsi bu cür fikirlərin başlanğıcı hesab oluna bilər. Bu nəzəri məktəbin tanınmış nümayəndələri V.Stoffor, T.Man, G.Skaruffi, A.Monkreten, ilk dəfə milli iqtisadiyyatda ticarətin rolunu əsaslandırdıqları əzəmətli əsərlər yaradıblar. Hələ həmin dövrlərdə merkantilistlər İngiltərə, Fransa və İtaliya kimi ölkələrin xarici ticarətə himayəçilik etmələri, idxal və ixracata güclü nəzarət etmələri lazım olduğunu bəyan edirdilər. Maraqlıdır ki, beş əsr əvvəl idxal-ixrac, gömrük siyasəti ilə əlaqədar olaraq merkantilistlər tərəfindən irəli sürülmüş fikirlər bu gün də dövlətin xarici iqtisadi münasibətlərinin strategiyasını nümayiş etdirilir. A. Montkreten tərəfindən yaradılan bu nəzəriyyəyə əsasən, hər bir dövlətin xəzinəsində qiymətli metallar toplanmalıdır, müasir dillə desək qızıl ehtiyatı formalaşdırmalıdır. Onlar zənginliyin yeganə mənbəyinin xarici ticarət olduğuna inanırlar. Bununla yanaşı, merkantilistlər xarici ticarətin hansı ölkələrlə və hansı formalarda həyata keçirəcəyini, alqı-satqı zamanı hansı mallara üstünlük veriləcəyini əsaslandırma bilmədilər. İqtisadi nəzəriyyə baxımdan, klassik iqtisadçı Adam Smithin “Mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsi”, David Rikardonun “Müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsi” mükəmməllikləri ilə diqqəti çəkirlər.

Montkreten idxal mallarına yüksək gömrük vergilərini tətbiq etmək təklifi irəli sürdü və idxal olunan malların qiymətinin yüksələcəyi təqdirdə sahibkarların bu məhsulları ölkə içində istehsal etmək məcburiyyətində qalacaqları ilə əsaslandırdı. Nəticədə, sənayeçilərin, tacirlərin, fermerlərin sərbəst inkişafı üçün ölkə daxilində şərait yaradılacaqdır (“2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”. 47).

A. Smithin məşhur "Görünməz əl" adlı nəzəriyyəsinə əsasən, merkantilist yanaşmalarından fərqli olaraq, xarici ticarətin azad olmalı olduğunu, dövlətin ona müdaxilə etməməsi gərəktdiyini qeyd edirdi. Şotlandiyalı iqtisadçıya görə, idxal-ixrac azadlığının təmin edilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırır. Dünya iqtisadiyyatının inkişafı xarici ticarətin azadlığından asılıdır.

A.Smithdən əvvəl, merkantilizm cəmiyyətdə xaricdən gətirilən malların zərərli olduğunu düşüncəsini və zənginliyin, yəni qızıl və gümüş ehtiyatlarının azalmasına gətirib çıxaracağı ideyalarını yayırdı. Həmin günlərdə malların ixracı sərfəli hesab edilmişdi, çünki xaricdə mal satarkən bu qiymətli metallar ölkəyə qayıdırdı. Bir sözlə, mənfəətin alıcıdan deyil, yalnız satıcıdan əldə edildiyi fikri yaradılmışdır. Bu nöqteyi nəzərdən, ölkə sərvətini qorumaq məqsədilə idxal mallarının xüsusi nəzarət sistemləri formalaşmışdır. Ancaq A.Smith merkantilistlərin nəzəriyyəsinin səmərəsiz olduğunu və yanlışlara əsaslandığını sübut etdi. İqtisadçı azad mübadilədə ilə hər iki tərəfin də zənginləşə biləcəyini əsaslandırdı: "əgər kimsə mübadilədən zərər gözləyirsə, ona qoşulmayacaqdı". Satıcı kimi, alıcı da mənfəət əldə edir. Bizim üçün idxalat nə qədər dəyərlidirsə, başqaları üçündə bizim ixracatımız bir o qədər dəyərlidir. Zənginləşməyimiz üçün başqalarının yoxsullaşmasına ehtiyac duymuruq". Milli sərvətin qızıl-gümüşdə deyil, ümumi istehsal və ticarətlə ölçülməsinin lazım olduğunu söyləyən klassik iqtisadçı ilk dəfə iqtisadiyyata yerli məhsul konsepsiyasını təqdim etdi.

"Adam Smith - İqtisadi əlifba" adlı kitabda iqtisadçının xarici ticarətin liberallaşdırılmasına dair təklifi ilə əlaqədar "Bu fikir XVI əsrdən etibarən Avropa ölkələri ətrafında yaradılan ticarətdə böyük intellektual boşluğu pozdu və praktiki nəticələrə səbəb oldu" deyilir.

Beynəlxalq ticarətdə ixtisaslaşma ehtiyacını bəyan edən A. Smith, bu fikirlər əsasında yuxarıda qeyd olunan Mütləq Üstünlüklər nəzəriyyəsinə formalaşdırıb.

Sancaq istehsal edən zavodunun nümunəsindən istifadə edərək təhlil aparan A.Smith, əməyin ixtisaslaşmasının məhsuldarlığın əhəmiyyətli dərəcədə artırılması üçün bir fürsət yaratdığını vurğuladı: "Sancaqların istehsal edilməsi" "istehsalın az əhəmiyyətli bir sahəsi" hesab edilə bilər, amma əslində bu çətin bir işdir. Məftil

dartılmış, düzəldilmiş, kəsilmiş və itilənmiş olmalıdır. Üst hissəsi sonda içəri doğru elə qəddənəməlidir ki, öz yerinə otursun və sabitləşsin. Sancaq ağardıldıqdan sonra kağıza keçirilməlidir və s. Tək başına bütün bu müxtəlif əməliyyatları yerinə yetirən adam yəqin ki, gündən heç 20 sancaq belə hazırlayamazdı, amma insan metalın əldə olunmasından onun emalına qədər sancaq hazırlanmasının bütün mərhələlərini etməyə çalışsa böyük ehtimalla 1 sancağı bir ilə hazırlaya bilməzdi.

Əgər fabrikdə iş fərqli insanlar arasında bölünsə, onda onlardan hər biri bir-iki fərqli əməliyyatı həyata keçirəcəkdə. On qabiliyyətli sancaq istehsal edəndən ibarət qrup gündə 4800 sancaq istehsal edə bilər, bu işə gündə bir nəfərin istehsal həcmindən 240 dəfə çoxdur”. A.Smith, ixtisaslaşmanın çox təsirli olduğundan yalnız şirkətlər daxilində deyil, həmçinin sənaye sahələri arasında və hətta ölkələr arasında da ortaya çıxdığını yazırdı. Ölkələr daha yaxşı istehsal etdikləri malların ixracında ixtisaslaşsınlar və digər ölkələrin daha yaxşı istehsal etdikləri malları idxal edirlər (Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. 10 iyun 1997-ci il s. 56).

Malların mübadiləsinə, xüsusilə, idxal-ixracın istehsaldan əldə olunan faydaları cəmiyyətə yaymaq vasitəsi olaraq qiymətləndirən A.Smit bu prosesdən əldə edilən ümumi gəlirlərin əsasında konkret nümunələrlə təhlil edirdi: “Əgər “qədim bir ölkədə” bir nəfər ən yaxşı ox hazırlayırsa, başqa biri metal işləmədə daha yaxşı ola bilər. Ox istehsal edən usta ox istehsalı üzrə, dəmirçi işə tiyə hazırlamaq üzrə ixtisaslaşsınlar. Beləliklə, onlar ox və tiyələrin mübadiləsi ilə məşğul olurlar. Onların hər biri mənfəətli mübadilə vasitələrinə sahibdirlər və hər biri digərinin ixtisaslaşdırılmış məhsullarından istifadə edirlər. Malların mübadiləsi, barteri və ticarət mübadiləsinə meyl insan təbiətinin təbii və xarakterik xüsusiyyətləridir, şübhəsiz hər iki tərəf də bundan faydalanır. Həqiqətən, əgər tərəflərdən biri bu prosesdə özlərini zərərə düşmüş hesab etsə mübadilə baş verməz. Hər iki tərəfin mübadilə vasitəsi ilə mənfəət qarşılıqlı hal alır, məhsul istehsal etmək əvəzinə istənilən məhsulu daha az səylə əldə edirlər. Mübadilə hesabına hər ikisi zənginləşərək mal-varidat sahibi olurlar” (Богомолов О.Т. 2004).

Merkantilistlərin idxalatı məhdudlaşdırmaq çağırışına qarşı çıxan A.Smith, qızıl və gümüş yataqlarımızın qorunması ümidiylə idxalı məhdudlaşdırdığımız

müddətdə, yerli istehlakçıların seçiminin az olduğunu ifadə edirdi; baxmayaraq ki, xarici istehsalçıların malları lap yaxşı və lap ucuz ola bilər, alıcılar müxtəlif xarici istehsalçıların əvəzinə, yerli istehsalçılarla ticarət etməyə məcburdular. İqtisadçı belə bir nəticəyə gəldi ki: ölkənin ticarət sahələri arasında əməyin bölüşdürülməsinə görə onlar daha yaxşı bacardıqları işlə məşğul olmalıdırlar və məhsulların artığının mübadiləsi ilə məşğul olmalıdırlar. Sonradan iqtisadçılar A.Smithin bu fikrini "Mütləq üstünlük nəzəriyyəsi"nin əsasını təşkil edən "mütləq mənfəət" prinsipi olaraq adlandırdılar.

A.Smit əsərlərindən birində yazır: "Şotlandiyada istixanaların və istilik sistemlərinin köməyi ilə yaxşı üzüm yetişdirə və çox keyfiyyətli şərab əldə oluna bilər. O, xarici ölkələrdən gətirilən, qiyməti 30 qat baha olan şərab qədər yaxşı ola bilər. Bütün xarici şərabların idxalına qadağa qoymaqla yalnız yerli Şotland şərablarının istehsalını qorumaq məntiqli bir qərardır mı? "

A.Smith çox saylı nümunələr göstərərək və təhlil edərək beynəlxalq ticarətdə və dünya iqtisadiyyatında ixtisaslaşmanın qaçınılmaz və hətta faydalı olduğunu əsaslandırır. Ölkələr idxalat və ixracat əməliyyatlarını ixtisaslaşmaqla böyük fayda qazana bilərlər. Bu zaman sual yarana bilər: A. Smithin sözügedən nəzəriyyəsinin bizə, bizim tədqiqat mövzumuza əhəmiyyəti nədədir? İqtisadçı bu fikirləri XVIII əsrdə irəli sürmüşdür. Dünya iqtisadi sistemində, beynəlxalq ticarət dövründə o dövrə nisbətən hansı dəyişikliklərin baş verdiyini şərh etmək tələb olunmur. Xüsusilə, bir məqamı vurğulayabilirik - dünya ticarətində ixtisaslaşma hədsiz dərinləşib, bu proses hal hazırda beynəlxalq təşkilatlar, ölkə qrupları, iqtisadi birliklərin timsalında davam edir. Dövlətlər dünya iqtisadiyyatının inkişafını ixtisaslaşmanın dərinləşməsində, xarici iqtisadi münasibətlərin genişlənməsində, bütövlükdə qloballaşmada görürlər və onu dəstəkləyirlər. Dünya iqtisadiyyatında son 50 ildə baş verən prosesləri nəzərə alaraq, A.Smith bu fikirləri praktikada əsaslandırıldı. Onun nəzəriyyəsinin bu günə təsiri şübhəsizdir. İndi bir çox iqtisadçı hər bir ölkənin ixtisaslaşdığı məhsulların istehsalının ixrac potensialını artırmaq üçün cəhd etməsi gərəkdiyi vurğulayır. Bu isə demək olar ki, XVIII əsrdə A. Smith tərəfindən ifadə olunan ideyadır. Bu prizmadan yaxınlaşanda Azərbaycanda

karbohidrogen ixracının səmərəli istifadəsinə diqqət yetirmək vacibdir. Qeyri-neft sektorunun prioritet istiqaməti kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı olmalıdır (Александров Д.П., Васьяковский С.А. и др. 2005 s. 211).

A.Smitin "Millətin sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında" məşhur əsəri 5 hissədən ibarətdir, son hissəsi "Dövlətin gəlirləri və xərcləri" adlanır. Bu kitabda dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunu müzakirə edən iqtisadçı, hökumətin və bürokratik aparatın tənqidçisi kimi çıxış edir və o, ticarətdə siyasi müdaxilənin tərəfdarı olmadığını bildirir. O, təsvir etdiyi bazar iqtisadiyyatının əmtəə təhlükəsizliyinə və müqavilələrə əməl edildikdə işləyəcəyi və qazanc əldə edə biləcəyini bildirirdi.

Tədqiqatçı Eamon Batler, klassik Şotlandiya iqtisadçının nəzəriyyələrini təhlil edərək yazır: "Smitin yaşadığı dövr bizim dövrdən çox fərqlidir, sənaye inqilabından sonra əvvəllər mövcud olan hər şey dəyişmişdir. Bu gün kapitalizmin əsasında dayanan rəsmi müəssisələrə şübhə ilə yanaşırdı, "çox sayda sahibkarın" onları mərkəzləşdirilmiş formada saxlaya bilməyəcəyini iddia edirdi (Манин П.В.2003). Bəlkə də o haqlı idi. O, birləşdirilmiş potensialın artması, sənaye tullantıları ilə bağlı problemlər, kağız pullarının inflyasiyası və s. bu gün bir çox iqtisadçıları narahat edən digər məsələləri proqnozlaşdırmırdı. "Millətlərin sərvəti" hələ də azadlığın və təhlükəsizliyin bizi hökumətə ehtiyac duymadan işləməyə, ticarəti və istisadiyyatı, sərmayə qoymaları təşkil etməyə, qarşılaşdığımız ən çətin iqtisadi problemləri həll etmək üçün güclü yollar təqdim etdiyini göstərir. Azad iqtisadiyyat yeni bir sistemin təsirinə qarşı dayana biləcək və gələcək sistemlərlə başa çıxma biləcək çevik və uyğunlaşa bilən bir sistemdir" (Манин П.В.2003).

Bir sözlə, A.Smithin klassik nəzəri fikirlərinin təhlili nəticəsində ölkənin ixrac potensialından səmərəli istifadə etmək və onu artırmaq üçün ölkənin azad xarici ticarətinin gücləndirilməsi üçün səy göstərilməsi lazımdır. Ticarətin liberallaşması prioritet olmalıdır.

Digər klassik iqtisadçı David Rikardo Smitin "Mütləq Üstünlüklər nəzəriyyəsi"ni inkişaf etdirərək "Müqayisəli Üstünlüklər nəzəriyyəsi"ni yaratdı. Bu ingilis iqtisadçı ilə əlaqədar elmi ədəbiyyatda bunlar qeyd olunur: "David Rikardo (1772-1823) klassik siyasi iqtisadiyyatın görkəmli nümayəndəsidir. London Fond

Birjasında uğurlu əməliyyatlar həyata keçirdikdən sonra böyük bir sərvət sahibi oldu və daha sonra İngiltərə Parlamentində işlədi. Ölkənin ictimai həyatında fəal iştirak edərək həmişə iqtisadi həyatın liberallaşmasını müdafiə etmişdir. 1817-ci ildə onun ən məşhur əsəri - "Siyasi iqtisadiyyatın və vergiqoymanın əsasları" adlı kitabı dərc edilmişdir. Məhz bu iş onu A. Smithdən sonra klassik siyasi iqtisadiyyatın ən nüfuzlu nümayəndəsi etdi" (Манин П.В.2003).

D. Rikardo, azad ticarətin müqayisəli üstünlük prinsipinə əsasən daha sərfəli olduğu qənaətinə gəldi. Ricardo bu fikrini Portuqaliyanın və İngiltərənin idxal-ixrac əlaqələrini təhlil edərək əsaslandırıldı. Parlamentin üzvü olaraq Rikardo hökumətin ticarətə maneə törətmək siyasətini ləğv etməsi üçün təzyiq göstərdi. Məhz bu uzun söylər nəticəsində 1840-cı ildə İngiltərə azad ticarət siyasəti qəbul etdi və ilk sənaye dövlətinə çevrildi. Qısacası, D. Rikardo həm öz fikirlərini, həm də Smithin fikirlərini həyata keçirdi. İqtisadçılar tərəfindən sonrakı 60-70 il ərzində İngiltərədə müşahidə olunan iqtisadi artımı azad ticarət nəticəsi kimi qiymətləndirilmişdir. D. Rikardo beynəlxalq əmək bölgüsünün dünya iqtisadi artım tempində müstəsna rol oynadığını əsaslandırıldı. O, hər hansı məhsulun ixtisaslaşmasını və ölkənin üstünlüyünü aşağıdakı nümunəyə əsasən izah etdi:

A dövlətinin "x" məhsulun, B dövlətinin isə "y" məhsulunu daha effektiv istehsal etdiyini təxmin etdi. Hər iki ölkənin də ehtiyaclarını təmin etmək üçün hər iki məhsulu istehsal edəcəyi ehtimalı mövcuddur. Ancaq A dövləti "x" məhsulunda ixtisaslaşdıqda və B-də "y" məhsulu üzrə ixtisaslaşdıqda və dövlətlər üstünlük təşkil edən malların mübadiləsini aparacaqlarsa, bu ehtimalda hər iki ölkə mənfəət qazanacaqdır (Богомолов О.Т. 2004, s. 84).

Əyani sübut kimi hər iki dövlətin və hər iki malın nəzərə alınması ilə yanaşı, malların daxili bazarda dəyər baxımından əlaqəsini də əlavə şərt kimi daxil edirik:

A dövlətində 3 ədəd yaxşı "x" məhsulu bir ədəd yaxşı "y" məhsuluna bərabərdir;

B dövlətində 2 ədəd yaxşı "x" məhsulu 1 ədəd yaxşı "y" məhsuluna bərabərdir.

Fərz edək ki, B dövləti "y" məhsulunun istehsalı üzrə ixtisaslaşsın. O zaman o, A dövlətindən "x" məhsulunu tədarük edəcəkdir. A dövləti əksinə, "x" məhsulu üzrə

ixtisaslaşmış, demək ki, o, “y” məhsulunu B dövlətindən tədarük edəcəkdir. Malların dəyərinin müqayisəsi aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 1. Malların dəyərinin müqayisəsi

Dövlət	Məhsul	İxtisaslaşmaya qədər	İxtisaslaşma zamanı
A	X	$1/3 y$	$1/2y$
B	Y	$2x$	$3x$

Mənbə: (БОГОМОЛОВ О.Т. 2004, s. 84).

Rikardo qeyd edir ki, cədvələ istinadən, əyər A dövləti “x” məhsulu kimi hətta ən aşağı istehsal xərcləri ilə “y” məhsulunu da istehsal eləsə, A.Smitin sözlərinə görə A dövləti B dövlətinin qarşısında açıq üstünlüklərə sahib olacaqdır amma istehsalın bölünməsi hər iki dövlət üçün daha sərfəli olacaqdır. B dövləti itisaslaşma ilə “y” məhsulunun istehsalında A dövləti qarşısında müqayisəli üstünlüyünü həyata keçirir.

Rikardonun nəzəriyyəsi bir dövlətin inkişafı və dünya iqtisadiyyatında öz yerinin möhkəmləndirilməsinin "müqayisəli üstünlüyü" olan mal və ya xidmətlərin istehsalına yönəltmək üçün resurslarından necə istifadə olunmasından asılı olduğunu göstərir. Ticarətin liberallaşması malların, xidmətlərin, istehsal amillərinin əngəlsiz axınını təmin edərək, ölkələrin mənfəətini artırır.

Neoklasik iqtisadçılar Eli Hekşer ilə Bertil Olinin "İstehsal amillərinin əlaqə nəzəriyyəsi"ndə ölkələr hansı məhsullar üzrə ixtisaslaşmalıdırlar və hansı məhsulların ixracından daha çox qazanc əldə olunacağı suallarına daha ətraflı aydınlıq gətirilirdi. İqtisadçıların nəzəriyyəsinə əsasən, ölkə hansı istehsal amillərinə görə zəngindir, o məhsullar üzrə dəqiq ixtisaslaşmalıdır. Çünki ölkə bu mallara görə müqayisəli əmlaka sahibdir. Heckşer-Olin modelinə əsasən, iqtisadçılar belə bir qənaətə gəliblər ki, Azərbaycan daha çox olan neft resurslarından istifadə edərək, neft məhsullarının istehsalı sahəsində ixtisaslaşmalıdır.

Ticarət nəzəriyyəsi üzrə tanınmış İsveç iqtisadçısı Nobel mükafatı laureatı B. Olin haqqında ticarət nəzəriyyəsi haqqında bir ədəbiyyatda yazılıb: "Bertil Olin ticarətin gəlirə təsirini və onun paylanmasını ayıldaşdırmaq üçün tarazlıq nəzəriyyəsi və ticarət nəzəriyyəsinin birləşdirən geniş strukturlu əsas yaratdı.

Həqiqətən də, onun tədqiqatları Volfqanq Solper və Paul Samuelsen tərəfindən hazırlanmış "İstehsal amillərinə qiymətlərin uyğunlaşdırılması teoremləri"nin yaradılmasına təkan verdi.

B.Olin yuxarıda qeyd olunan digər iqtisadçılar kimi azad ticarətdə idxal-ixracın effektivliyini görürdü. İqtisadçının ticarət nəzəriyyəsinin praktik tətbiqi ilə bağlı qənaəti, tariflərin və digər ticarət məhdudiyətlərinin ticarətdə gəlirlərin paylanmasına mənfi təsir göstərdiyini və istehsal amillərinin qiymətlərinin düzəldilməsinin qarşısını almaqdan ibarət idi.

Bu prizmasından çıxış edərək, Azərbaycanda ixrac potensialının istifadəsini tənzimləmək, əmtəə ixracını artırmaq, ixrac mallarının qiymətinin ucuzlaşdırılması yolu ilə rəqabət qabiliyyətinə nail olmaq üçün istehsalat amillərinin və istehsal mallarının idxalına tarif və qeyri-tarif maneələrinin aradan qaldırılması lazım olduğunu deyə bilərik.

Tanınmış rus iqtisadçısı və iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı Vasili Leontiev, Heckscher-Olin nəzəriyyəsini öyrənərkən və onu real iqtisadi göstəricilərlə test etdirərkən, önəmli elmi nəticələr əldə etmiş, özünün "Leontief Effekti" nəzəriyyəsini formalaşmışdır. ABŞ-ın xarici iqtisadi münasibətlərinin strukturun təhlil etmiş V. Leontiev belə bir nəticəyə gəlmişdir: inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına sahib bir ölkə əlavə əmək tələb etmiş malları, yəni xammal və yarımfabrikat məhsulları xaricdən tədarük etməlidir, bunun əvəzinə isə zəhmət tələb edən məhsulları, yəni hazır məhsulları ixrac etməlidir. Professorun fikrincə, analiz göstərir ki, ABŞ-da investisiyaların səviyyəsinin güclü olmasına baxmayaraq, 1920-1930-cu illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarında bu vəziyyətin əksi müşahidə olunub və belə bir prosesin müşahidə olunması paradoksdur. V. Leontyev xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli istifadəsi üçün ixtisaslaşmış işçilərin əməyini birləşdirən məhsulların ixracını təklif etmişdir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra ABŞ iqtisadiyyatında struktur dəyişikliklərinin edilməsi və bunun nəticəsində iqtisadi inkişafa nail olması tədqiqatçılar tərəfindən V. Leontiev modelinin tətbiqinin nəticəsi olduğunu təxmin edilir (Лидванова Л.И. 1996).

Beynəlxalq ticarətlə əlaqəli tanınmış nəzəriyyələrdən birinin müəllifi, iqtisadi analiz, statistik və dinamik iqtisadi nəzəriyyə ilə bağlı əhəmiyyətli elmi fəaliyyətlərinə görə 1970-ci ildə Nobel mükafatına sahib olan məşhur amerikalı iqtisadçı Paul Simuelson idi. Bu iqtisadçı məhsul istehsalçıları üçün qiymətlərin bərabərləşdirilməsini təklif edərək, müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsinin daha çox ölkəyə və mallara tətbiq edilməsi ilə Heckscher-Ohlin nəzəriyyəsini inkişaf etdirdi və nəticədə "Heckscher-Ohlin-Samuelson modeli" ortaya çıxdı.

Daha əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, Wolfgang Stolper və Paul Samuelson birlikdə "İstehsal amillərinə qiymətlərin uyğunlaşdırılması teoremi»nin yaratmışdılar. Bu teoremə əsasən, beynəlxalq ticarət nəticəsində qiymət artımı ilə malların istehsalında daha intesiv istifadə olunan faktorların qiymətləri daha da artır. Məsələn, güman edək ki, dünya bazarında kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti yüksəlib, bu halda onun istehsalında xüsusi çəkisi olan əməyin də qiyməti yüksələcəkdir. Buna görə də, ixrac edilən məhsullardan daha çox fayda əldə etmək üçün onun yaradılmasında istifadə olunan amillərin rolu və əhəmiyyəti də vacibdir. Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadiyyat inkişaf etdikcə hər bir yeni məhsulun istehsal amilləri arasında elmi və texniki yeniliklərin istifadəsi ilə iş qüvvəsini payı, daha dəqiq isə əməyin tərkib hissəsinin payı artır. İxrac edilmiş malların tərkibində ixtisaslaşdırılmış əməyin həcmının artırılmağı da dövlətin inkişafı üçün zəruridir. Daha əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, bu fikir V. Leontiev və digər iqtisadçıların nəzəriyyələri ilə təsdiqlənir.

Xarici ticarətlə əlaqəli nəzəriyyələrdən birisi də amerikalı neoklasik iqtisadçı Maykl Porterə aiddir. Həmin nəzəriyyə ən çox "Porterın Dörd Faktoru" kimi məşhurdur. M. Porter dövlətlərin dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin əsasən dörd faktorla (amillə) müəyyənləşdirildiyini bildirib: 1. amillərin şərtləri; 2. tələb şərtləri; 3. əlaqədar və xidmət edən sənaye sahələri; 4. firmaların strategiyası və rəqabət səviyyəsi.

Tədqiqatçıların fikrincə, Porterin bu nəzəriyyəyə əsasən, ölkələrin rəqabət üstünlükləri sayəsində Azərbaycan dünya bazarında neft məhsullarının sahəsində rəqabət üstünlüyünə malikdir (Морозов С.С. 2014, с. 34).

Çünki iqtisadçının nəzəriyyəsində göstərilən dörd faktor hər biri neft sənayesinin istehsalı və neft məhsullarının ixracı sənayesində mövcuddur. Bu aşağıdakı kimi izah edilir:

- bu sahənin istehsalının əsas amillərindən olan əmək ehtiyatları və neft resursları neft emalı sənayesinin inkişafı üzrə geniş imkanlar açır;
- Hər il neft məhsullarına olan tələbat yerli və beynəlxalq miqyasda artır;
- Neft emalı və neft sektorunun müəssisələrinin inkişaf strategiyası ümumilikdə müasir tələblərə uyğun olaraq qurulmuşdur, yeni qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi, beynəlxalq əməkdaşlıq məsələləri onların rəqabət qabiliyyətini daha da artırır.

Beynəlxalq nəzəriyyələrə olan tələbatını tam şəkildə əsaslandırıdığı xarici ticarətin liberallaşdırılması, keçid dövrünü yaşayan Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın əsas istiqaməti kimi qəbul edildi. Bununla əlaqədar olaraq prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir: Biz iqtisadiyyatımızı liberallaşdırırıq. Bunun üçün müxtəlif qərarlara qəbul edilib, proqramlar həyata keçirilir (www.president.az). Xarici iqtisadi əlaqələrinin və ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması və genişləndirilməsi üçün bu sahədə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən müasir qaydaların yaradılması məqsədilə, Prezidentin fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikasında idxal əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydalar"ı təsis edib, bu sənəddə göstərilən müddəalar xarici ticarətin liberallaşdırılması üçün geniş imkanlar açır. Həm beynəlxalq nəzəriyyələrin, həm də ölkənin müasir iqtisadçılarının tədqiqatlarının və nəzəri baxışlarının təhlilinin nəticələri aşağıdakı nəzəri fikirlərin ölkənin ixrac potensialının tənzimlənməsində vacib olduğunu göstərir:

- əməyin beynəlxalq bölgüsü və istehsalın ixtisaslaşması sahəsində hər bir ölkə öz iqtisadi potensialı və resurslarına uyğun olaraq dünya ölkələri arasında bir mövqe tutmalıdır;
- dünya ölkələri arasında müqayisəli üstünlükləri olan sektorlar müəyyənləşdirilməlidir və dövlətlər həmin sahələri tərəqqi prioritetlərinə daxil etməlidirlər;

- hökumətlərin qarşısında duran əsas vəzifələr makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, davamlı inkişaf, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın sürətləndirilməyi olmalıdır;

- ixrac edilən məhsullarda əməyin intensivliyini artırmalıdır;

- ölkələr daxili bazarın mühafizəsi ilə bərabər, xarici ticarətin də daima liberallaşdırılması üçün səy göstərməlidirlər;

- ixrac edilən malların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılması həmişə diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

1.2. İxrac potensialının qiymətləndirilməsinin mahiyyəti və göstəriciləri

İqtisadi subyektlərin bütün səviyyələrinə - müəssisə, sənayə sahələri, ölkə daxilində regionlar, milli iqtisadiyyat, bir neçə dövlətin qruplaşmasına xass iracat potensialı - xarici ticarətin, ilk növbədə ixracın inkişafı ilə reallaşdırılır. Yəni, ölkənin ixrac potensialı bəzi sahələrin ixracat potensialından ibarət olur, ilk növbədə sənayenin hazır məhsullarının ən vacib istehsalçısından, sənayenin ixrac potensialı isə ayrıca müəssisələrin ixrac potensialından ibarətdir, ikincisi, obyektiv olaraq ixrac potensialı dünya bazarında satış üçün nəzərdə tutulan məhsulların rəqabət qabiliyyəti ilə bağlıdır. Milli rəqabət qabiliyyətinin üç səviyyəli bir quruluşa (ölkə, bölgə, ayrıca müəssisə şəklində) malik olduğunu nəzərə alsaq, daxili məhsulların dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması ilə milli iqtisadiyyatın ixrac potensialının artırılması arasında sıx əlaqələrin mövcud olduğunu iddia edə bilərik.

Müəssisənin ixrac potensialı onun fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini xarakterizə edən bir çox komponentlə müəyyən edilir. Ümumiyyətlə, müəssisənin xarici iqtisadi sahədə fəaliyyətləri bir-biri ilə əlaqəli proseslərdən ibarətdir, onların hər biri ixrac potensialını müəyyən edərkən ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilir. Öz növbəsində, bu proseslərin nəticələri yalnız onların fəaliyyəti ilə deyil, həm də onların bir-biri ilə və xarici mühit ilə qarşılıqlı təsirləri nəticəsində formalaşır.

İxrac potensialı subyektə məxsus resursların (istehsal, maliyyə, əmək və s.) kəmiyyət, keyfiyyət, struktur vəziyyətləri ilə xarakterizə olunur; onların qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı təsiri; müəyyən müddət ərzində məqsədlərə nail olmaq üçün

ehtiyatların səfərbər edilməsi ; ixrac potensialının bütün komponentlərini və onların əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi və artırılması imkanı və s. Bundan əlavə, müəssisə səviyyəsində "ixrac potensialı"nın şərhli üç səviyyəli əlaqələr və münasibətləri əhatə edir: birincisi, müəssisənin inkişafı nəticəsində toplanmış mövcud xüsusiyyətlərin birləşməsi kimi keçmiş əks etdirən münasibətlər və əlaqələr, İkincisi, mövcud vəziyyəti xarakterizə edən münasibətlər və əlaqələr, ixrac fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində həqiqətən həyata keçirilə biləcək bütün imkanlar, üçüncüsü, ixrac prosesində yalnız mövcud imkanları həyata keçirməklə yanaşı müəssisənin əlavə qüvvələri kimi yeni imkanlar yaratmaq üçün gələcəyə yönəldilmiş münasibətlər və əlaqələr (www.president.az).

Bundan əlavə, müəssisənin birbaşa ixrac potensialı xarici iqtisadi fəaliyyətin, xüsusilə də xarici satış bazarlarına daxil olmaq hədəfli ixrac fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. İxrac potensialı müəssisənin xarici bazara çıxış strategiyasını inkişaf etdirmək üçün əsasdır. Beləliklə, ixrac potensialının inkişafına təsir edən amillər dolayı yolla müəssisənin xarici bazara çıxış strategiyasının formalaşdırılması prosedurunu müəyyənləşdirir və xarici bazarda müəssisənin təmsilçiliyinin səviyyəsinə təsir göstərir.

İxrac potensialının inkişafında ən vacib amillər aşağıdakılardır:

- Müəssisənin idarə edilməsinin təşkili;
- Xarici iqtisadi fəaliyyətin informasiya dəstəyi;
- İxrac istehsalının planlaşdırılması;
- İxrac məhsullarının hesablanması və təhlili;
- Kadr menecmenti.

Yuxarıda göstərilən amillər sistem yaradan amillər hesab olunurlar, yəni onlar müəssisənin ixrac potensialını formalaşdırırlar, başqa sözlə, onlar bir məqsədlə - müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin inkişafını təmin etmək üçün birləşdirilirlər.

İxrac potensialının inkişafında hər bir amil üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi müəssisənin rəqabət mövqeyini artıracaq, şirkətin məhsullarınının xarici bazarda səmərəliliyinə təşviq edəcəkdir. Yəni, bu amillər təkə ixrac potensialının inkişafına təsir etmir, həm də bütün müəssisənin rəqabət qabiliyyətini artırma bilərlər.

Müəssisənin ixrac potensialının müəyyən edilməsi metodikasını da qeyd etmək vacibdir. İxrac potensialının qiymətləndirilməsinə dair metodik yanaşmaların tədqiqi onu müəyyənləşdirmək üçün ümumi qəbul edilmiş metodun olmadığını göstərir. Bir qayda olaraq, ixrac potensialının tədqiq olunması əmtəə və sənaye strukturlarının ixrac proqnozlaşdırmalarının hazırlanması ilə nəticələnir, bundan əvvəl isə əmtəə və coğrafi strukturun keçmiş dinamikasının təhlili edilir. Bunun səbəbi, firmanın potensialının bu anlayışın müəyyən subyektivliyi ilə qiymətləndirilməsindən, şirkətin potensialı və bazar mövqeyi arasında birbaşa əlaqənin olmamasından qaynaqlanır. Bundan əlavə, iqtisadi, istehsal, sənaye və ya ixrac potensialının Qərb ədəbiyyatında uyğun bənzəri yoxdur. Bu kateqoriyanı tədqiq edərkən Amerika və Qərbi Avropa tədqiqatçıları firmanın potensialı imkanları, ixrac imkanları, müəssisənin inteqral inkişaf potensialı kimi anlayışlardan istifadə edirlər (www.president.az s. 52).

Baxmayaraq ki, bu gün müəssisənin potensialının tədqiqi, təhlili və qiymətləndirilməsinə vahid metodik yanaşma hələ ki yoxdur, ancaq müəssisənin fərdi göstəricilərinin qiymətləndirilməsinin bir çox metodoloji yanaşmaları mövcuddur, bunların əsasında müəssisənin ixrac potensialının hesablanması ümumi metodikasının necə olması gərəkdiyini başa düşə bilərik.

Məsələn, istehsalın və texnoloji dövrünün nəticəsinə əhəmiyyət verilən müəssisənin ixrac potensialının göstəricisinin hesablanması metodik yanaşmasında, müasir şəraitdə xarici iqtisadi fəaliyyətin subyekt kimi beynəlxalq mühitə uyğunlaşmaq qabiliyyətinin tədqiqində diqqətin yalnız sənaye istehsal fəaliyyətinin nəticəsinə yönəldilməsi, ixracata istiqamətlənmiş sahibkarlıq potensialının geniş şəkildə açılmasına imkan yaratmır. Bununla əlaqədar qeyd etmək olar ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin sənaye və istehsal istiqamətinin nəticəsi yalnız istehsal və texnoloji dövrünün son mərhələlərində yaradılır, hazırlıq mərhələlərində formalaşır və müəyyən sistem yaradan elementlərinin qarşılıqlı təsiri və həyata keçirilməsi nəticəsində bütün istehsal prosesi zamanı mövcud olur. Beləliklə, bunun nəzərə alınması ixrac potensialının effektiv idarə olunması və onun qiymətləndirilməsində metodik yanaşmanın elementi olmalıdır.

Faktiki və planlaşdırılmış istehsal həcmi kimi müəssisənin sənaye-istehsal istiqamətində potensial göstəricisinin hesablanması əsasında formalaşan metodoloji yanaşma ilə əlaqədar olaraq, belə bir yanaşmanın potensialın istifadə dərəcəsini (faktiki, planlı), onun həyata keçirilmə səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verdiyini, amma qarşılıqlı əlaqəli elementlərin mürəkkəb uyğunlaşdırılmış sistem kimi potensialı birbaşa təhlil etmədiyini qeyd edə bilərik (Мосейко В.О., Азмина Ю.М. 2012, s. 145).

İstehsal gücünə diqqət yetirərək milli iqtisadiyyatın istehsal potensialını hesablamaq üçün istifadə olunan metodik yanaşmanı, subyektin xarici iqtisadi fəaliyyət potensialının, onun adaptasiya bacarıqları kontekstində qiymətləndirilməsinə məqsədə uyğun deyil. İxrac potensialı yalnız müəssisənin ixrac potensialının maddi-material daşıyıcısının elementlərindən biri - təmiz istehsal gücünün formalaşması nəticəsində yaradılmaz, həm də xarici və daxili mühitlərdə iqtisadi prosesin amillər sisteminin köməyi ilə formalaşdırılır.

Müəssisə potensialının maddi-material bazasının elementlərini müqayisə etməklə formalaşdıran metodik yanaşma, yəni bir göstəricinin köməyi ilə hər birinin tərkibini və keyfiyyətini qiymətləndirməyə çalışmaq, onun mövcudluğunun əlverişliliyinə dair müəyyən sualların yaranmasına səbəb olur. Bu fikir qarşılıqlı və əlaqəli elementlər sistemi kimi potensialın mürəkkəb xarakterik xüsusiyyətlərə malik olması, formalaşma və tətbiq etmə şəraitinin fərqliliyinə və s. əsaslanmaqdadır. Potensialın hər bir sistem yaradan komponentinin öz struktur mövqeyi ilə müəyyənləşdirilən xüsusi, əvəzedilməz (zəruri) funksiyasını yerinə yetirdiyini qeyd etmək lazımdır. Belə ki, müəssisənin sənaye istehsalında və ixracata yönəldilmiş aspektlərdə potensialının tədqiqi prosesində sistemin müəyyən etdiyi çətinliyi nəzərə alaraq, potensialın elementlərinin ekvivalent vahidlərinin və faydalılığının qiymətləndirməsinin mümkünlüyü şübhə doğurur (<http://dengifinance.ru>).

1.3. İxrac potensialının müəyyənləşdirilməsinin metodologiyası

Qeyd etmək gərəkdir ki, A.R.-nın Prezidentinin 1994-cü il 10-u yanvar tarixli 91 sayılı “Azərbaycanda xarici ticarətdə əhəmiyyətliliyinin artırılması tədbirləri barədə” Azərbaycanı idxal və ixrac proseslərinin dövlət tənzimlənməyi barədə Fərmanı; “Azərbaycanda azad ticarət barədə” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 5-i aprel 1994-cü il tarixi 125 sayılı Sərəncamı; Azərbaycan Respublikası prezidentinin 1996-cı il 17 dekabr tarixi, 520 sayılı “Azərbaycanda xarici ticarətin tənzimlənməyinin təkmilləşdirilməyi barədə” Fərmanı; Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli 609 nömrəli “Azərbaycanda xarici ticarətin liberallaşdırılması barədə” Qərarı imzalanmışdı.

Müvafiq qanun ilə qaydalar Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyi ilə Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən qəbul olunmuşdur. Əsas fəaliyyət bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə müvafiq olaraq ticarət liberallaşdırılması hesab edilir. Qəbul qanunları ümumiyyətlə daxili və xarici kvota, lisenziyaların az da çıxarılması, xarici ticarət dövlətin məhsulları, asanlaşmanın qiymətləri ölkə sifarişlərinin ləğv mərkəzləşdirilmə üçün qaydaları ortadan götürülməsi və s. dir. Beynəlxalq ticarət liberallaşdırılması dövlət üçün çox önəmlidir.

Hal-hazırda Azərbaycanın rezidentlərinin idxal-ixrac əməliyyatlarının hamısı “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət liberallaşdırılmağı barədə” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 1997-ci il 24-ü iyun tarixi Sərəncamıyla təsdiq edilmiş “Azərbaycanda ixrac-idxal əməliyyatlarının tənzimlənmə qaydaları” ilə tənzimlənməkdədir.

Bu qaydalarla əhatə edilməyən başqa idxal və ixrac əməliyyatları sakinlərin hamısı tərəfindən azad olaraq həyata keçirilir.

Azərbaycan hökumətinin qanunvericiliyində mülkiyyət formasından əlaqəli olmayaraq, bütün investisiyaların, eyni zamanda xarici investisiyaların mühafizəsinə dövlət təminatı verilməkdədir. Bütün investorlar, həmçinin xarici investorlar eyni hüquqi rejimlə təmin edilirlər. İnvestisiya əvəzsiz şəkildə milliləşdirilə, rekvizisiya oluna bilməz. Belə tədbirlərin tətbiq edilməsi investorlara dəmiş zərərin tam olaraq ödənilməsi şərtilə, təkcə qanunvericilik aktlarına əsasən

gerçəkləşdirilə bilər. Respublika ərazisində investisiyaların sığortalanması mümkündür, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş halarda isə mütləq sığortalanmalıdır.

İxrac təşviqi idxal olunaraq, sərbəst dövriyyəyə buraxılmış xarici dövlət mənşəli məhsulların ixracına, tranzit spesifik gömrük prosedurunun yerləşdirilmiş məhsulların Azərbaycan hökumətinin ərazisindən çıxarılması üçün, sərhədyanı ticarət dairəsində malların satışına, Azərbaycanın ərazisində yaradılan rüsumsuz ticarət mağazalarındakı malların satılmasına, məhsulların əvəzsiz (haqqı ödənilmədən) ixracı, daxildəki emal və xaricdəki emal xüsusi gömrük prosedurlarının çərçivəsində məhsulların ixracına, təkrar ixrac gömrük prosedurlarını və müvəqqəti idxalı xüsusi gömrük prosedurunun altında yerləşdirilmiş xarici məhsulların ixracına, məhsulların Azərbaycanda yaradılan sərbəst zonalara, xüsusi iqtisadi zonalara satışı üçün, barter əməliyyatları dairəsində məhsulların ixracına, sərbəst zonalar, xüsusi iqtisadi zonalar, sənaye yaxud texnologiyalar parklarında istehsal edilmiş məhsulların ixracına, sözgedən Qaydanın qüvvəyə minməsindən öncə həyata keçirilmiş faktiki ixrac proseslərinə, dövlət mülkiyyətindəki, səhmlərinin (paylarının) nəzarət zərfi ölkəyə aid olan hüquqi şəxslər və gömrük təmsilçiliyi işini aparan şəxslərə (gömrük təmsilçisi ilə gömrük brokeri) faktiki ixrac proseslərinin gerçəkləşdirildiyi tarixdən 180 gün sonra müraciət etmiş şəxslərə tətbiq olunmur.

Həmin qərar 2016-cı ilin mart ayının 1-dən başlayaraq tətbiq olunur və 2020-ci ilin 31 dekabr tarixinədək qüvvədə olmaqdadır.

Qeyri-neft sahəsinin inkişafı dövlətin iqtisadi potensialının gücləndirilməsi üzrə önəmli amillərdən biri sayılır. Bunun nəticəsidir ki, son dövrlər uğurla gerçəkləşdirilmiş dövlət proqramları və həmin sahədə görülmüş tədbirlər qeyri-neft sahəsinin davamlı inkişafına, sahibkarlıq şəraitinin lap da yaxşılaşdırılması və investisiya qoyuluşunun çoxalmasına, yeni müəssisələr ilə iş yerlərinin açılması üçün təkan veribdir.

Görülmüş tədbirlər nəticəsində qeyri-neft sahəsi üzrə ÜDM-in xüsusi çəkisinin ilbəilə artmasına baxmayaraq, qeyri-neft məhsulları ixracının ümumi ixracda ayrıca çəkisi çox da yüksək olmamışdır.

Ölkə başçısı 2016-2020-ci illər Azərbaycanda istehsal edilən qeyri-neft mallarının ixracının təşviqi yönündə əlavə tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi üçün qərara almışdır ki Azərbaycanın ərazisində istehsal edilən və istehsal prosesi üzrə istifadə edilən yerli komponentlərin, Azərbaycan ərazisində yaradılmış qeyri-neft məhsullarının qiymətinin xüsusi çəkisindən, həmçinin ixrac edilən həmin malalrın növündən asılı olmaqla, Azərbaycanın ərazisində qeyri-neft məhsullarının ixrac edilməsi ilə məşğul olmuş şəxslərə ölkə büdcəsinin vəsaitinin hesabına ixrac təşviqi verilsin.

Fərmanla müəyyən olunur ki, ödəniləcək olan ixrac təşviqinin baza həcmi ixrac əməliyyatlarına əsasən faktiki ixrac edilmiş məhsulun ixrac gömrük bəyannaməsində nəzərdə tutulmuş gömrük dəyərinin 3 %-ni təşkil edir.

Nazirlər Kabinetinin 2016-cı ilin 4-ü mart tarixli 1853 nömrəli "Gömrük sərhəddindən keçirilmiş malların, nəqliyyat vasitələrinin bəyan olunması Qaydalarına" olunan dəyişikliklərə əsasən "Nazirlər Kabinetinin yekun qərarına əsasən, ixrac-idxal əməliyyatları zamanı sərhəd keçid məntəqələri üzrə tələb edilən sənədlərin sayı azaldılmışdır. Odur ki, son dəyişikliyə kimi ixrac missiyasını gerçəkləşdirən sahibkarlardan fitosanitar, keyfiyyət, mənşə ilə idxal missiyasını gerçəkləşdirən sahibkarlardan isə uyğunluq, mənşə sertifikatı tələb edildiyi halda, artıq həmin sənədlər qaydalardan çıxarılıbdır. Qeyd edilən qərar, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı ilin 4 mart tarixli "Gömrük sistemi üzrə islahatların davam etdirilməsi ilə əlaqəli əlavə tədbirlər barədə" Sərəncamın icrasınıntəmini üçün gerçəkləşdirilmişdir.

Ölkəmizin xarici-iqtisadi əlaqələrində önəmli rol oynamış beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından biri isə 1995-ci ildən əlaqı yaratdığı Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı sayılır. Daha sonra isə ölkəmiz 1999-cu ildən başlayaraq Asiya İnkişaf Bankıyla da qarşılıqlı əməkdaşlıq etməkdədir. Həmin beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq nəticəsində hazırda ölkəmiz özü də kapital ixrac

edən dövlət olaraq çıxış edir. Odur ki, müstəqilliyinin ilk dövrlərində Azərbaycan hökuməti həmin dövrü göstərən bərpad infrastrukturunu təkrar rekonstruksiya etmək məqsədilə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının hər birindən kredit və başqa maliyyə yardımı alırdısa, hal-hazırda Azərbaycan hökuməti xarici iqtisadi subyektlərə investisiya yatırımı edən, eləcə də xarici ölkələrə kredit verən və həmin sahədə getdikcə yüksələn nüfuzunu möhkəmləndirmiş bir dövlətə çevrilmişdir. Məhz buna görə də Dünya Bankının proqnozlarında ölkəmizin ortamüddətli perspektivdə bütün bir xarici investora çevrilməsi qeyd edilmir. Hazırda Dünya Bankı kimi iri maliyyə institutu da Azərbaycanın başqa ölkələrdə həyata keçirmiş olduğu investisiya siyasətini, kapital ixracı siyasətini dəstəkləməkdədir.

Sahibkarlığın inkişaf etməsi, səmərəli biznes ilə investisiya şəraitinin yaradılması və qeyri-neft sahəsində inkişafa nail olmaq üsulu ilə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi həmin mərhələdə iqtisadi siyasət üzrə tipik xüsusiyyətlərindən biridir. Gerçəkləşdirilmiş hədəf tədbirlər əsasında Azərbaycanda sahibkarlığın yeri və dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı üçün özəl sektorun vəzifəsi çoxalmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ. Əliyevin sözlərinə əsasən, “Biz çoxşaxəli iqtisadiyyata - neft ilə neftin qiymətindən bağlı olmayan bir iqtisadiyyata ehtiyacımız vardır”. Bu uyğunsuzluqların ortadan götürülməsi və iqtisadi balansın bərpa edilməsi üçün əsas vasitələrdən biri investisiya ilə onun effektiv istifadəsidir. İnvestisiya ilə bağlı digər önəmli məsələ böyük miqyasa sahib investisiyalardan laımi qədər iqtisadi əhəmiyyətlərinin olmamasıdır. Sənayedə həmin investisiyanın gəliri normadan on dəfə aşağıdır (www.data.oecd.org).

Azərbaycanın İrandakı səfirliyi iqtisadi əməkdaşlıq üzrə kifayət qədər imkanlara sahibdir. Həmin qarşılıqlı fəaliyyətin tranzit və əmtəə mübadiləsi sahələrini əhatə etməsi mümkündür. Doğru planlaşdırma və mal mübadiləsi, tranzit ilə sərmayələrin böyüklüyü asan şəkildə nəzərə çarpacaq dərəcədə çoxaldıla bilər. Əmtəə mübadiləsi və tranzitdən əlavə, ticarət münasibətlərində dəniz yolunun belə istifadəsi mümkündür (<http://tradingeconomics.com>).

2019-cu il 6 fevral tarixində İqtisadi İslahatların Təhlil və Kommunikasiya Mərkəzində, “Bir Pəncərə” İxrac Dəstək Mərkəzi və Azərbaycan Standartlaşma İnstitutu arasında əməkdaşlıq haqqında memorandum imzalanıb.

İki qurum arasında imzalanan memorandumun məqsədi Azərbaycan ixracatçılarının məhsullarının beynəlxalq bazarlarda yüksək standartlara cavab verməsi üçün konsaltinq, sertifikatlaşdırma xidmətlərinin göstərilməsi, maarifləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi, “bir pəncərə” qaydasında uyğunluq sertifikatının tez və qısa müddətdə verilməsini təmin etmək üçün birgə tədbirlər planını həyata keçirməkdir. Birgə əməkdaşlıq həmçinin ixrac olunan məhsulların müqavilə əsasında beynəlxalq akkreditasiyadan keçən laboratoriyada sınaqdan keçirilməsi və beynəlxalq keyfiyyət idarəetməsi sahəsində nəzərdə tutulan digər xidmətlərin verilməsini təmin edəcək.

İqtisadi İslahatların Təhlil və Kommunikasiya Mərkəzində “Bir pəncərə” İxrac üçün Dəstək Mərkəzinin yaradılması Azərbaycanda ixracın stimullaşdırılmasında çox böyük rol oynayır.

“Bir pəncərə”adlı İxrac Dəstək Mərkəzi sahibkarlığın gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan hökumətində vergi ödəyicisi olaraq qeydiyyatdan keçən şəxslərlə onların xarici biznes tərəfdaşlarının arasındakı sənədlərin, eyni zamanda müqavilələrin elektron şəkildə tərtibi ilə imzalanmasına, həmçinin real zaman rejimində transsərhəd elektron xidmətlərin gerçəkləşdirilməsinə imkan yaradır. Daha az ehtiyat sərf edərək ixrac prosedurlarını lap sürətlə aparan sahibkarlar “Bir pəncərə”adlı İxrac Dəstək Mərkəzinin imkanından yararlanırlar. Azərbaycan nəinki regionda, dünyada ilk ölkələrdən biridir ki, ixracın vahid pəncərəsini yaradır və bu, onlayn rejimdə fəaliyyət göstərir. Bu, sahibkarlar üçün unikal bir imkandır.

İxrac sahəsində görülən işlərin ümumi strategiyanın tərkib hissəsi olaraq ilkin mərhələdə vahid ixrac portalının yaradılması vəzifəsi qarşıya qoyulmuşdu ki, Azərbaycanda ixracatçıların, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin beynəlxalq ticarət əlaqələrinə rahat inteqrasiyasını təmin etmək üçün vahid ixrac portalı yaradılmalıdır. Bu, çox uğurlu bir təcrübə oldu. 400-dən artıq şirkət 2 mindən çox məhsul bu portal inteqrasiya edildi və bunun nəticəsində dünyanın 40-dan artıq

ölkəsindən 110 milyon dollardan çox ixrac sifarişləri alındı. Bu ixrac portalının yaradılması sadəcə ixracın təşviqi mahiyyətini kəsb etmədi, eyni zamanda, ixrac bazarlarının araşdırılması üçün çox güclü bir marketinq alətinə çevrildi.

Qeyri-neft ixracının genişləndirilməsi ümumilikdə ixracın şaxələndirilməsi baxımından bu gün təqdim olunan imkanlar yeni bir stimul yaradır.

Ölkə başçısının rəhbərliyi ilə Azərbaycan hökuməti tərəfindən ixracın genişləndirilməsi, qeyri-neft ixracının artırılması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlər çərçivəsində həm ixracla bağlı prosedurların sayının azaldılması, həm ixracın stimullaşdırılması tədbirləri, eyni zamanda, ixracla bağlı müxtəlif alətlər vasitəsilə sahibkarlara yeni imkanlar yaratmağa çalışırıq. "Made in Azerbaijan" brendinin dünyada tanıtılması, ixrac missiyalarının və vahid ölkə stendlərinin təşkili, xaricdə patent və sertifikatların alınması ilə bağlı dəstək və digər mexanizmlər həyata keçirilməyə başlanıb. Qısa müddətdə 8 ixrac missiyası keçirilib, 4 beynəlxalq sərgidə vahid ölkə stendi ilə Azərbaycan sahibkarları iştirak edib. Bu missiyalar zamanı məhsullarımız xarici bazarlara çıxarılıb, müqavilələr imzalanıb.

Bir pəncərə" İxrac Dəstək Mərkəzinin yaradılması ixracatçılarımızın işinin daha da asanlaşmasına imkan yaradır.

Qeyri-neft sahəsinin yüksək inkişaf tempini mühafizə edib saxlamaqla, onun ixrac perspektivlərini genişləndirmək və rəqabətqabiliyyətini daha da artırmaqla bərabər, elektron ticarətin hüquqi, infrastruktur bazasını beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırma sahəsində uğurlu addımlar atılır. Azərbaycan Rəqəmsal Ticarət Qovşağı regional səmərəli rəqəmsal ticarət qovşağı olaraq ölkəmizin aparıcı mövqeyini həmin u əsasda lap da gücləndirmək istiqamətində böyük bir uğurdur.

"Yaşıl Dəhliz" buraxılış sistemində başlıca məqsəd qanunvericiliyə riayət etmiş xarici ticarət iştirakçıları üzrə daha əlverişli mühit yaratmaq, biznesin ölkə tənzimləməsi mexanizmlərinin səmərəliliyini artırmaq, könüllü şəkildə riayət mədəniyyətini formalaşdırma, risk dəyərləndirilməsi və gömrük auditinə əsasən gömrük nəzarəti ilə rəsmiləşdirilməsini lap çevik və şəffaf gerçəkləşdirməklə fiziki gömrük yoxlamalarını ən aza endirmək, dövlətin ixrac potensialını gücləndirmək, məmur-sahibkarəlaqələrini müasir idarəçilik prinsiplərinə müvafiq olaraq inkişaf

etdirmək, mövcud ehtiyatlardan lap optimal istifadəni təmin edir. "Yaşıl dəhliz" buraxılış sisteminin özü aşağıdakıların həyata keçirilməsinə xidmət edir:

- Daha əlverişli biznes mühiti
- Daha sürətli sərhəd keçidi
- Daha yüksək ixrac potensialı
- Daha çevik, şəffaf gömrük nəzarəti
- Qanunvericiliyə könüllü riayət

"Yaşıl dəhliz" buraxılış sistemi üzrə buraxılış proseduru 3 pillə:

- Şəxslər elektron formada Dövlət Gömrük Komitəsinə müraciət edir
- Dövlət Gömrük Komitəsi edilən müraciəti 1 ay ərzində yoxlayır
- Həmin adama "Yaşıl dəhliz" buraxılış sistemindən həmişəlik istifadə

hüququnu verillər

"Yaşıl dəhliz" buraxılış sisteminin əsas üstünlükləri isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sərhəd buraxılış məntəqələrinin hər birindən prioritet keçid
- Gömrük xidmətlərindən istifadə halında prioritetlik
- Minimum fiziki yoxlamalar
- Gömrük ekspertizasının prioritet formada aparılması
- Gömrük rəsmiləşdirilməsinin iş yerin və iş zamanından kənar aparılması
- Xarici ticarətin təlimlərində iştirak

Xüsusi üstünlüklər:

- İdxal edilən məhsulların şəxsin anbarına birbaşa götürülməsi və gömrüyə gəlmədən məhsulların boşaldılması

- Gömrüyə gəlmədən məhsulların ixracının birbaşa öz anbarından gerçəkləşdirilməsi

Azərbaycan respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin 2018-ci ilin 21 dekabr tarixli, 427 sayılı Fərmanı əsasında "Xarici ticarət iştirakçıları "Yaşıl dəhliz" buraxılış sistemindən həmişəlik istifadə hüququnu əldə etməyi, bu hüququn dayandırılması, ləğv edilməsi və bərpası Qaydası" təsdiq olunub. Həmin il fevralın 1-dən "Yaşıl dəhliz" buraxılış sistemi tətbiq olunmuşdur.

Bu istiqamətdə məqsəd idxal-ixrac proseslərində qanunvericiliyə riayət etmiş xarici ticarət iştirakçıları üzrə daha səmərəli şərait əmələ gətirmək, gömrük sərhədindən məhsul dövriyyəsinin sürətləndirilməsinin təmini, xarici ticarət iştirakçılarının könüllü riayət mədəniyyətinin formalaşdırılması, risk dəyərləndirilməsi nəticəsində gömrük nəzarəti formalarının tətbiqi, gömrük nəzarətini lap çevik və şəffaf gerçəkləşdirmək, eləhəmçinin idxal-ixrac proseslərində məmur-sahibkar əlaqələrini müasir idarəçilik prinsiplərinə əsasən qurmaqla beynəlxalq ticarəti asanlaşdırır.

Yeni sistemin tətbiq edilməsi gömrük orqanları ilə əməkdaşlıqda sahibkarlar arasındakı könüllü riayət, qarşılıqlı şəkildə etimad prinsiplərinin formalaşması üçün zəmin yaradır ki bu isə dövlətin ixrac potensialı ilə xarici ticarət dövriyyəsinin, iqtisadi qüdrətinin artmasında önəmli rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı ilin 21 sentyabr tarixli 2349 nömrəli Sərəncamının 1-ci qisminin icrası ilə əlaqəli, yerli məhsulların ənənəvi və təzə bazarlara çıxarılması perspektivlərini artırmaq, beynəlxalq bazarlara inteqrasiya prosesin sürətləndirmək üçün Azərbaycanda istehsal edilən mallar və onların istehsalçıları haqqında məlumatları göstərən www.azexport.az internet portalı yaradılıb və portalın real zaman rejimində fəaliyyəti təmin edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı ilin 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş milli iqtisadiyyat ilə iqtisadiyyatın önəmli sektorları üzrə strateji yol xəritələrində belə ixracyönümlü iqtisadi model irəli çəkilərək, yüksək əlavə dəyər yaratmış ixracyönümlü iqtisadiyyata keçmə əsas məqsədlərdən biri olaraq müəyyən edilmişdir. Bu çərçivədə xüsusilə MDB dövlətləri, Türkiyə, Gürcüstan ilə İran kimi önəmli region ölkələri ilə səmərəli ticarət sazişlərinə əsaslanmış aşağıtarifli şəraitdə səmərəli gömrük prosedurlarının tətbiq edilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının ticarət qovşağı olaraq mövqeyinin güclənməsi hədəflənibdir.

Bu məqsəd Azərbaycanın şaxələndirilən nəqliyyat-logistika perspektivlərindən və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sahəsində nailiyyətlərindən effektiv istifadə edərək, ixrac potensialının yüksəldilməsi,

transsərhəd ticarətin, eyni zamanda elektron ticarətdə əhatə dairəsinin genişləndirilməsini önəmli edir.

Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət fəaliyyətinin təmin olunmasında və inkişafında xüsusi diqqət çəkən məsələlərdən biri də ticarətə dair mövcud infrastrukturunun yaradılması və təkmilləşdirilməsidir. Bununla bağlı aparılan islahatlar nəticəsində logistik şirkətlərin fəaliyyətində inkişafa nail olunmuşdur. Belə ki, xarici ticarətin inkişafının əsasında ixrac olunan məhsulların daşınması dayanır. Belə olan halda isə logistik şirkətlərin inkişafına xüsusi ehtiyac yaranır. Çünki ixrac olunan məhsullar istehsalçıdan istehlakçıya kimi logistik kanallar vasitəsilə həyata keçirilir.

Azərbaycanda logistika və ticarətin inkişafını təmin edən əsas tədbirlərdən biri də Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 6-ı dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycanda logistika və ticarətin inkişafına aid” Strateji Yol Xəritəsidir.

Haqqında danışdığımız Strateji Yol Xəritəsində Azərbaycanın logistika və ticarət üzrə zəif və güclü tərəfləri, başqa sözlə desək, Azərbaycanın logistika və ticarətinin GZİT təhlili əhatəli şəkildə verilmişdir. Belə ki, Azərbaycanın logistika və ticarət üzrə GZİT təhlilindən məlum olur ki:

Güclü tərəflər:

- Respublikada yeni liman kompleksinin inşası və qonşu dövlətlərlə yeni dəmir yolu münasibətlərinin qurulması kimi bəzi önəmli infrastruktur layihələrinin gerçəkləşdirilməsi;
- qanunvericiliyə uyğun olaraq ayrı-ayrı güzəşt mexanizmlərinin varlığı.

Zəif tərəflər:

- logistika sahəsində ixtisaslı kadr potensialının azlığı;
- əmək məhsuldarlığının yüksək olmaması;
- maliyyə çatışmazlığı, avadanlıqların köhnəliyi;
- marketinq, satış ilə paylama xidmətlərinin qənaətbəxş şəkildə olmaması;
- müəssisələr üzrə müasir biznes modelinin olmaması;

- innovativ fəaliyyətlərin azlığı;
- Xəzər hövzəsindəki üzən gəmilərin potensial yükləmə perspektivlərinin aşağı olması, Xəzərdə küləkli günlərin çoxluğu ilə dənizin dərinliyinin azlığı.

İmkanlar:

- Bakı şəhəri Qaradağ rayonu Ələt qəsəbəsindəki təzə Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının ərazisində azad iqtisadi zona ilə Heydər Əliyev adına Beynəlxalq Hava Limanında logistika qovşağının (“hub”) yaradılmasının hesabına tranzit yüklər üçün əlavə dəyərin yaradılması perspektivləri;

- ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması imkanları;
- logistika ilə ticarət sahəsinin inkişafı üçün ölkə dəstəyinin olması;
- nəzərdə tutulan layihələrin dəstəklənməsi üçün xarici investorların cəlb olunması imkanlarının olması;

- insan resursları, xüsusilə potensial gənc nəslin olması;
- dövlətin coğrafi cəhətdən əlverişli mövqedə olması və regional səmərəli logistika və ticarət qovşağına çevrilmə potensialı;

- region ilə dünyada ticarət həcmünün çoxalması, rəqabətin yüksəlməsi;
- böyük regional bazarlara yaxınlıq;
- sahibkarlıq fəaliyyəti üçün ümumi infrastrukturun mövcudluğu və infrastrukturun təkmilləşdirilməsi sahəsində işlərin davam etdirilməsi;

- İran İslam Respublikasının üzərindən iqtisadi sanksiyaların qaldırılması ilə İrani Rusiya və İrani Avropa ilə birləşdirmiş Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyətə başlaması, İran, Hindistan ilə Pakistan mallarının Azərbaycandan bu dəhliz ilə Avropaya daşınma imkanlarının yaradılması.

Təhlükələr:

- maliyyə bazarlarında durğunluğun olması;
- neftin qiymətində xeyli azalma sayəsində investisiya aktivliyinin zəifləməsi ehtimalı;
- ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqəli tələblərin artması;

- xarici investorlar üzrə önəmli amillərdən biri sayılan valyuta məzənnəsinin sabitlik problemi;

- infrastruktur layihələrinin tikilib sona çatdırılmasında ləngimələrin mövcudluğu;

Avropanı O. Asiya və Çinlə birləşdirmiş Şərq-Qərb dəhlizinə alternativ sayılan Transsibir, Transsibir-Qazaxıstan ilə dəniz daşımaları kimi marşrutlar, həmçinin İran ilə Türkmənistanın dəmiryol xətlərinin birləşdirilməsi nəticəsində dəhlizdə güclü rəqabətin əmələ gəlməsi

II Fəsil MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İXRAC POTENSİALININ TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycan iqtisadiyyatında istehsalın və ixracın təhlili

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra, ölkənin qarşısında duran önəmli iqtisadi problemlərdən biri dövlətin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, xarici ticarət münasibətlərinin qurulması, ixrac potensialının yüksəldilməsi və həmin proseslərin səmərəli istifadəsi idi. Müstəqilliyimizin ilk illərində ölkəmizin iqtisadiyyatı adətən idxaldan asılı idi və əvvəllər prioritet olan iqtisadi sahələrdə dərin böhran prosesləri müşahidə olunurdu.

Ancaq bu gün biz, ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişaf prosesləri yaşadığını və milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası istiqamətində böyük uğurlar əldə etdiyini fərəh hissi ilə qeyd edə bilərik. Son illərin statistik rəqəmlərinə nəzər salsaq görürük ki, bu gün Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi kifayət qədər yüksək rəqəmlərlə ifadə olunmaqdadır. Belə ki, 2015-ci ilin rəsmi statistik göstəricilərinə əsasən deyə bilərik ki, 2015-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 25806 milyon ABŞ dolları həcmində olmuşdur ki, bunun da 9216.7 milyon ABŞ dolları idxalın, 12729.1 milyon ABŞ dolları isə ixracın payına düşmüşdür. 2018-ci ildə isə xarici ticarətin ümumi səviyyəsi 24257.4 milyon ABŞ dolları olmuşdur. İdxal əməliyyatlarının ümumi həcmi 8782 milyon ABŞ dolları, ixrac əməliyyatlarının həcmi isə 15475.4 milyon ABŞ dolları olmuşdur (www.stat.gov.az).

Hazırda Azərbaycanın xarici ticarət fəaliyyəti mühüm xüsusiyyətlərə malikdir. Aşağıdakı faktlar bu xüsusiyyətləri xarakterizə edir:

- ölkə bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə yaşayır;
- zəngin təbii sərvətlərə malikdir;
- neft ixracatçısıdır;
- coğrafi mövqeyi (Avrasiya nəqliyyat dəhlizində yerləşir);
- Yerli istehsal əsasən keçmiş sovet standartlarına əsaslanır və s.

Bu amillər respublikanın xarici ticarət strategiyasının müəyyən olunmasına təsir göstərmişdir. Bizim fikrimizcə, gələcəkdə ölkənin ixrac potensialını tənzimləyərkən bu amillərin müsbət və mənfi təsirləri nəzərə alınmalıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, son beş il ərzində neft amili xarici ticarətin ixrac potensialında və onun dinamik artımında böyük rol oynamışdır. Statistik göstəricilərin analizi bunu açıq şəkildə göstərir.

Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialından istifadənin artırılmasında və tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesləri müstəsna rol oynayır. Təbii ki, yuxarıda göstərilən proseslərdən biri ikitərəfli ticarət və iqtisadi əlaqələr hesab oluna bilər. Lakin, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyada çoxtərəfli ticari-iqtisadi əlaqələr, o cümlədən beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr vacib rol oynayır. Bu növ əlaqələrə aşağıdakı nümunələri misal göstərə bilərik:

- MDB çərçivəsində birliyin üzvü olan ölkələrlə əməkdaşlıq;
- Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının üzv ölkələri ilə əməkdaşlıq;
- GUAM ölkələri ilə əməkdaşlıq;
- beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq (BVF, DB, AYİB və s.);
- digər iqtisadi birliklər (Aİ və s.) və təşkilatlarla (Dünya Ticarət Təşkilatı, Dünya Gömrük Təşkilatı və s.) əməkdaşlıq və s..

Azərbaycanın xarici ticarətində MDB ölkələri xüsusi əhəmiyyətə malikdirlər. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin qeyri-neft sektorunun ixracatında MDB ölkələri birinci yer tutur. Təcrübə göstərir ki, xüsusilə, bu təşkilatın üzvü olan Rusiya Federasiyası ilə əməkdaşlıq ölkəmizin ixrac potensialından səmərəli istifadə məsələsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bizim fikrimizcə, ixrac potensialının tənzimlənməsi prosesində gələcəkdə bu ölkələrlə ticarət və iqtisadi əlaqələrə böyük diqqət yetirilməlidir (www. president.az, s. 32).

Ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi və regional strukturu özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Əgər bir sıra Qərbi Avropa ölkələri neft amilinə görə ixracatda əhəmiyyətli bir yer tuturlarsa, o zaman Azərbaycan neftinin əsas alıcıları olan MDB ölkələri, o cümlədən Rusiya tarixi iqtisadi, ticari və qonşuluq əlaqələrinə əsasən ölkənin əsas strateji ticarət tərəfdaşdır. 2007-ci il ərzində

Azərbaycanın xarici ticarətinin coğrafi strukturu və dinamikasının tam əks olunduğu Cədvələ nəzər yetirək.

Mahiyətcə, MDB təşkilatı ittifaq kimi elə də vacib əhəmiyyət daşımır. Azərbaycanın ixrac potensialında MDB-yə üzv ölkələr, xüsusilə Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan ikitərəfli xarici iqtisadi əlaqələr çərçivəsində ixracatda və idxalda xüsusi paya sahibdirlər.

Buna baxmayaraq qeyd etmək lazımdır ki, bu ölkələrlə əməkdaşlıq çərçivəsində xarici iqtisadi əlaqələr haqqında sazişlər imzalanıb. Bu günədək MDB çərçivəsində 1400-ə qədər sənəd qəbul edilmişdir, onlardan 141-i Azərbaycan Respublikası tərəfindən imzalanmışdır. Onlardan 12-i təsdiq edilmişdir, 75-i daxili prosedurlardan keçmişdir.

Cədvəl 2. Azərbaycanın xarici ticarətində dünya regionlarının nisbəti, milyon manat

	2008	Nisbəti, %
Ümumi dövriyyə	54922.8	100
AB ölkələri	29013.8	52.8
MDB ölkələri	3959.9	7.2
Digər ölkələr	21949.1	40.0
İxracat - ümumi	47756.2	100
AB ölkələri	26979.1	56.5
MDB ölkələri	1619.0	3.4
Digər ölkələr	19158.1	40.1
İdxal - ümumi	7166.6	100
AB ölkələri	2034.7	28.4
MDB ölkələri	2340.9	32.7
Digər ölkələr	2791.0	38.9

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Link: stat.gov.az

Hazırda MDB ölkələri arasında 1000-dən çox dövlətlərarası, hökumətlərarası və sahələrarası müqavilələr, sazişlər və digər ikitərəfli sənədlər qüvvədədir. Bu sənədlərin 100-dən çoxu xarici iqtisadi əlaqələrlə bağlıdır.

MDB ölkələrinin inkişafı üçün bazar münasibətlərini qoruyaraq ümumi iqtisadi bazara tədricən keçidi təmin etmək üçün 1994-cü ildə MDB hüdudlarında azad iqtisadi zonanın yaradılması, Gömrük Əməkdaşlığı, mal və xidmətlərin ümumi bazarı haqqında sazişlər imzalanıb.

Azərbaycanın tranzit ölkə olması onun xarici ticarət əlaqələrində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu da ölkənin global iqtisadiyyatda əhəmiyyətini artırır. Həmçinin, ölkəmizin ərazisi ilə daşınan tranzit yüklərin həcmi də hər il artır.

Statistik göstəricilər, hesabatlar üzrə aparılan təhlil və müqayisələr Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin müasir xüsusiyyətlərini müşahidə etməyə imkan verir:

- milli iqtisadiyyatda müşahidə olunan sürətlənmiş inkişaf prosesləri xarici ticarət əlaqələrində də öz əksini tapır;

- xarici ticarət əlaqələrinin təhlili beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsini göstərir;

- Xarici iqtisadi əlaqələrin coğrafiyasında, idxal və ixrac əməliyyatlarının regional strukturunda dinamik dəyişikliklər müşahidə olunur;

- ixracatın artmasında neft sektoru müstəsna bir rol oynayır, eyni zamanda, xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının istifadəsi üçün geniş imkanlar yaradır;

- MDB ölkələri, xüsusən də Rusiya Federasiyası, qeyri-neft sektorunun ixracatında tərəfdaş ölkə kimi strateji əhəmiyyət daşıyır;

- beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərində Azərbaycanın tranzit ölkə kimi əhəmiyyəti artır;

- ölkənin əkinçilik potensialının istifadəsi yüksəlir;

- makroiqtisadi inkişafa və iqtisadi təhlükəsizlik parametrlərinə uyğun olan idxal və ixrac əmtəə strukturunda müsbət dəyişikliklər baş verir və s.

Əvvəlki bölmələrdə qeyd etdiyimiz məqamlardan aydın olur ki, Azərbaycan ixracatının əsasında neft və neft məhsullarının xarici ölkələrə satışı dayanır. Bir sözlə, ölkənin ixracatında əsas strateji istiqaməti neft sektoru tutur. Son illər neft sektorunun nailiyyətləri, neft ixracının illik artımı Azərbaycanı əsas neft ixracatçısı olan ölkələrlə bir sətərə gətirdi. 2009-cu ildə ölkədə neft hasilatını 50 milyon tona, 2010-cu ildə isə 60 milyon tona qədər artırılmışdı. Bu yüksələn tendensiya gələn illərdə ixracatdakı neft amilinin çəkisinin və rolunun daha da artacağını göstərir.

Bəzən bir sıra müəlliflər bir ölkənin ixrac potensialının tənzimlənməsindən danışarkən, bu sahədə araşdırma apararkən neft sektoruna diqqət yetirməyin vacib olmadığını qeyd edirlər, çünki bu sektorun ixrac potensialı özünü tənzimləyə bilər. Onlar həmçinin global neft bazarında hazırda rəqabətin olmadığını da deyirlər, hər hansı bir həcmdə bazara çıxarılan hər növ xam neftin alıcısı var, əksinə, ixrac edən ölkələr qiyməti istənilən səviyyədə saxlamaq üçün neftin istehsal həcmi azaldaraq qiymətini qaldırırlar (Александров Д.П., Васьковский С.А. и др. 2005., s. 27).

Araşdırmalar göstərir ki, hazırda Azərbaycan neftinin ixracının səmərəliliyinin artırılmasında aşağıdakı vəzifələrə üstünlük verilir:

- qabaqcıl texnika və texnologiyaların səmərəli istifadəsi, xarici investisiyalar, dünya bazarında qiymət dəyişikliklərinin doğru istifadəsi və digər amillər nəticəsində ixracatdan pul vəsaitlərinin artması yolu ilə ixrac olunan neftin dəyərinin azaldılması;

- milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün effektiv bir investisiya kimi, digər sahələri inkişaf etdirmək üçün neft ixracından əldə olunan vəsaitlərin istifadəsi;

- gələcək nəsillər üçün neft ixracından əldə edilən vəsaitin qorunması məqsədi ilə effektiv idarəetmənin təşkili, global maliyyə bazarında səmərəli yerləşdirilməsi;

- böyük neft gəlirlərindən yarana biləcək mənfi meyillərin aradan qaldırılması, davamlı makroiqtisadi sabitliyin qorunması.

1994-cü ilin sentyabrında xarici neft şirkətləri və Xəzər dənizi Azərbaycan sektorunda yerləşən Azəri, Çıraq, Günəşli yataqlarının birlikdə istismarı üzrə "Əsrin müqaviləsi" adlı istehsalın paylanması barədə müqavilə ölkəmizin neft ilə qaz ehtiyatlarının geniş istismarı üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsində mühüm mərhələ olmuşdur. Hazırda ölkədə müşahidə olunan neft sektorunun inkişaf prosesinin əsasları və Azərbaycanın böyük eksportçuya çevrilməsi bu müqavilə ilə bağlıdır. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin tarixində "Əsrin müqaviləsi" nin bağlanması ilə milli neft strategiyasının tətbiqi başlandı və bu strategiyanın həyata keçirilməsi və beynəlxalq neft şirkətləri ilə müqavilələrin bağlanması nəticəsində neft ehtiyatlarının istifadəsi üçün böyük xarici investisiyalar cəlb edilmişdir.

Bir çox tədqiqatçıların ümumi fikirlərinə görə, 1994-cü il "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması Azərbaycanı dünya iqtisadiyyatına daxil etmiş, ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya proseslərini sürətləndirilmiş, beynəlxalq aləmdə mövqelərini möhkəmləndirmiş, neft şirkətləri ilə əməkdaşlıq edən ölkələrlə səmərəli və qarşılıqlı əhəmiyyətli əməkdaşlığın inkişafı üzrə əlverişli olmuşdur.

Bununla bağlı olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ. Əliyev qeyd etmişdir: "1994-cü ildə Ümummilli lider H.Əliyevin təşəbbüsü ilə başlayan neft strategiyası bu gün də insanlara xidmət edir və iqtisadi gücümüzü möhkəmləndirir. Beləliklə, bizim siyasi imkanlarımız da artır, Azərbaycan böyük potensiala və çox böyük nüfuza sahib ölkəyə çevrildi. Beynəlxalq mövqələrimizin möhkəmləndirilməsi ilə əlbəttə ki, ölkəmizin milli maraqlarını təmin etmək üçün böyük imkanlar yaranır".

Hazırda enerji təhlükəsizliyinin dünyada, xüsusən də inkişaf etmiş ölkələrdə ən aktual problem olduğunu qeyd edən prezident İlham Əliyevə görə, Azərbaycanın neft strategiyası ölkənin enerji təhlükəsizliyi məsələsini 100-150 il irəliyə doğru həll edəcək: "Bizim gücümüz, Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi problemini həll edərkən, eyni zamanda başqa ölkələrdə: həm qonşu ölkələrdə, həm coğrafi cəhətdən bizə yaxın olmayan ölkələrdə də bu problemi həll edə bilməyimizdədir. " Onun sözlərinə görə, bu baxımdan Azərbaycan dünyada artıq mühüm rol oynayır və gələcəkdə bu rol artacaq: Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum əsas ixrac neft və qaz boru kəmərləri uğurla fəaliyyət göstərir və bundan sonra onilliklər ərzində uzun müddət Azərbaycan xalqına xidmət edəcəkdir (www.president.az).

Son illər statistik göstəricilərinin təhlili göstərir ki, Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarının istismarı hər il genişlənir, bunun nəticəsi olaraq Azərbaycanın dünya enerji təchizatında payı və strateji əhəmiyyəti artır. (Azərbaycan rəqəmlərdə - 2007. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: "Səda"-2008).

Hökumət hazırda neft sektorunda ehtiyatların daha səmərəli istifadəsi ilə bağlı müxtəlif proqram və konsepsiyaları həyata keçirir. Neft hasilatının səmərəliliyinin artırılması, yeni sahələrin daha səmərəli istifadəsi, dağ-mədən sənayesində innovasiyaların tətbiqi əsas vəzifələrdən biridir.

"İqtisadi islahatlar və kommunikasiya təhlili mərkəzi"nin verdiyi məlumata əsasən, 2018-ci il yanvar-oktyabr ayları ölkəmiz 1 milyard 351 milyon dollar həcmində qeyri-neft məhsulları ixrac edib ki, bu da ötən ilin analoji dövrünə nəzərən 11 faiz çoxdur.

Mərkəzin məlumatına görə, 2018-ci il 10 ayında ixracatda əsas üstünlük pomidor ixracına verilib - 149,9 milyon dollar (2017-ci il yanvar-oktyabr aylarına nəzərən müqayisədə 14 %), qızıl - 99,9 milyon dollar (1,5% artım), polietilen - 68,5 milyon dollar (15,1 % artım), qoz-fındıq - 65,7 milyon dollar (25,8 % azalma), pambıq - 63,8 milyon dollar (2,34 dəfə artım).

Ümumiyyətlə, bu ilin yanvar-oktyabr aylarında Azərbaycanda ümumi qeyri-neft ixracatının 30%-i və ya 405,5 milyon dollar həcmində meyvə və tərəvəz ixrac edilib.

Hesabat dövründə Azərbaycanın qeyri-neft məhsullarının idxalı üzrə ilk beş ölkə bunlardır: Rusiya - 467,1 milyon dollar (10,1 % artım), Türkiyə - 293,8 milyon dollar (20,9 % artım), İsveçrə - 111,4 milyon dollar (0,7% azalma), Gürcüstan - 106,5 mln. dollar (1,4% azalma) və Qazaxıstan - 38,4 mln. dollar (47,6% artım). Yuxarıdakı məlumatlara əsasən, deyə bilərik ki, qeyri-neft məhsullarının 34,5% -i Rusiya Federasiyasına ixrac edilib.

2017-ci ildə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixracat həcmi 1 milyard 538 milyon dollar təşkil edib.

Azərbaycanın xarici ticarət saldosuna nəzər salsaq görürük ki, Azərbaycanda xarici ticarət balansını müsbət rəqəmlərlə ifadə olunmaqdadır. Bu isə ixracın idxaldan daha çox olduğunu əsas göstəricisi hesab olunmalıdır. İxracın idxaldan daha yüksək olmasının əsas səbəbi isə daxili istehsalın güclü olması deyil, xam neft və yaxud da neft məhsullarının daha çox istehsal olunması ilə bağlıdır. Bu isə dövlətin gəlirlərinin və dövlət büdcəsinin neftdən olan asılılığını bir daha sübuta yetirir. Belə olan halda isə qeyri-neft sahələrinin daha da yüksək sürətlə inkişaf etməsinə zərurət yaranır.

2.2. Azərbaycan Respublikasında ixrac siyasətinin əsas istiqamətləri

Azərbaycanın ixracatının əsasını neft və neft məhsullarının xarici ölkələrə satılması təşkil edir. Bir sözlə, ölkənin ixracatında əsas strateji istiqamət neft sektorudur. Son illər neft sektorunun nailiyyətləri, neft ixracının illik artımı Azərbaycanı bir sıra iri neft ixracatçısı ölkələrlə eyni sıraya gətirdi. 2020-ci ildə ölkədə neft hasilatının 90 milyon tona çatdırılması planlaşdırılır. Bu hal gələcək illərdə ixracatdakı neft amilinin çəkisinin və rolunun daha da artacağını göstərir.

Milli neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi ilə, karbohidrogen ehtiyatlarının xarici ölkələrlə birgə istifadəsi və onların ixracatını ildən-ilə artmaqdadır və bu səbəblə hökumətin valyuta gəlirləri yüksək sürətlə artır. İqtisadi inkişaf baxımından Azərbaycan dünyada ilk yerlərdən birini tutur, ölkə böyük regional və beynəlxalq layihələrin təşəbbüskarı və iştirakçısıdır (Məmmədli O., İsmayılov M., İsmayılov F. 2016).

Qeyd edək ki, yaradılan zaman Dövlət Neft Fondunun aktivlərinin həcmi 271 milyon dollar təşkil edirdi, hazırda aktivlər 40 milyard dollardan artıqdır və bu vəsait hər il artacaq və bu hal milli neft strategiyasının uğurlu inkişafı kimi qiymətləndirilməlidir. Hökumət hazırda neft sektorunda ehtiyatların daha səmərəli istifadəsi ilə bağlı müxtəlif proqram və konsepsiyaları həyata keçirir. Neft hasilatının səmərəliliyinin artırılması, yeni sahələrin daha səmərəli istifadəsi, dağ-mədən sənayesində yeniliklərin istifadəsi əsas məqsədlərdən biridir.

Şahdəniz yatağında böyük qaz tədarükünün və onun istismarının başlanmasının, qaz ixracat infrastrukturunun əsasını təşkil edən Bakı-Tiflis-Ərzurum qaz kəmərinin işə salınması Azərbaycanın qaz ixrac potensialının istifadəsi üçün geniş imkanlar açdığını ortaya qoydu. Bugünkü reallıq baxımından, Azərbaycan qazının əsas ixrac və gələcək strategiyası Şahdəniz layihəsi ilə daha çox bağlıdır. Eyni zamanda, Azərbaycanın ərazisində və Xəzəryanı şelfində qaz ehtiyatları kifayət qədərdir. Azərbaycan qazının ixracatı bir neçə istiqamətdə mümkündür. Rusiya, İran, Türkiyə, Avropa ölkələrinə və digər alternativ marşrutlara yönəldilə bilər. Mövcud istiqamətlərdən iqtisadi və kommersiya baxımından ən cəlbedici marşruta üstünlük vermək lazımdır: Azərbaycan qazının

ixracatı yalnız ticarət nöqteyi-nəzərindən və iqtisadi cəhətdən effektiv marşrutdan istifadə etməklə həyata keçirilə bilər (А.И. АХМЕДОВ, Р. АЗИЗОВ, Л.МУХСИНОВА, С.Гаджиева. 2002, s. 67).

Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum əsas ixrac boru kəmərlərinin işə salınması Azərbaycan neftinin və qazının beynəlxalq bazarlara nəqli, ölkədə diversifikasiya olunmuş ixrac strategiyasının tətbiqi üçün geniş imkanlar açmış, dövlətin tranzit potensialı bir neçə dəfə çoxalmışdır. Bu hal Gürcüstan, Türkiyə və Mərkəzi Asiya ərazisi arasında idxal-ixrac əlaqələrinin inkişafına kömək etmişdir. Ümumiyyətlə, Bakı-Tbilisi-Ceyhan ilə Bakı-Tbilisi-Ərzurum əsas ixrac boru kəmərlərinin istismarı və bu boru kəmərləri vasitəsilə neft və qazın nəqlinin illik artımı Azərbaycanın milli neft strategiyasının uğuru kimi qiymətləndirilir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan başlıca ixrac boru kəmərinə əsas investorlarından biri Azərbaycandır və boru kəmərinin yeganə problemi səmərəli istismarı məsələsidir. Boru kəmərinin maksimal istifadəsi halında kapital investiyalarının səmərəliliyi artırıla bilər. Bu baxımdan Sənaye və Energetika naziri Natiq Əliyev qeyd edib ki: "Bizim əsas məqsədimiz neft boru kəmərinin istifadəsinin maksimal səviyyəsini artırmaqdır. Buna görə də Ümumdünya Ticarət Təşkilatı vasitəsilə dünya bazarına çıxarmaq üçün regionun bütün neftini cəlb edəcəyik. Bu, Azərbaycan və bütün Xəzər regionu üçün iqtisadi əhəmiyyət daşıyır".

2006-cı ildə istismara verilən Bakı-Tiflis-Ceyhan neft ixrac boru kəmərinin ümumi uzunluğu 1,769 km-dir və onun daşınma qabiliyyəti gündə 1 milyon barel, ildə 50 milyon ton təşkil edir. Yuxarıda göstərilənlər göstərir ki, Azərbaycanda karbohidrogen məhsullarının ixracı üçün geniş imkanlar mövcuddur, daha əlverişli şərait üçün onların dünya bazarlarına ixrac edilməsi üçün lazımi infrastruktur yaradılmışdır. Bununla birlikdə, bu sektorun ixrac potensialını tənzimləmək və onu daha səmərəli istifadə etmək üçün neftin hasilatını və istehsalını tələb olunan səviyyəyə gətirmək lazımdır.

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmağından bu günə qədər olan dövrdə ARDNŞ xarici neft şirkətləri ilə 27 müqavilə imzalamış, onlardan 15-i Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunu əhatə edir, 12 müqavilə isə torpaq ərazisindəki neft yataqlarını

əhatə edir. Həmin ölkələr ABŞ-ı, Kanadanı, Rusiyanı, Böyük Britaniyanı, Fransanı, İtaliyanı, Norveçə, Türkiyəni, İranı, Yaponiyanı daxil etmək olar. Həmin inkişaf etmiş ölkələr də daxil olmaqla, bu müqavilələrdə dünyanın 21 ölkəsini təmsil edən 43 şirkət iştirak edir. Tədqiqatçılara görə, xarici şirkətlərlə imzalanmış müqavilələr çərçivəsində, ölkənin ümumi karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfiyyatı, hasilatı və nəqlinə 60 milyard ABŞ dollarından çox sərmayə qoyulacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Xəzər dənizin Azərbaycan sektorunda yeni neft kondensat yataqlarının tapılmasının mümkünlüyü yaxın gələcəkdə neft hasilatının əhəmiyyətli artımının proqnozlaşdırılmasına imkan yaradır. Əgər “Əsrin müqaviləsi” layihəsi Azərbaycanı bütün dünyada neft ölkəsi kimi göstərdisə, 1999-cu ilin iyun ayında “Şahdəniz” yatağının aşkar edilməsi və Şahdəniz qaz layihəsinin uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycanı yaxın gələcəkdə qaz ixracatçısına çevirəcəkdir. 2006-cı ilin dekabrında “Şahdəniz” yatağının şərq hissəsinin tikintisinə başlandı, burada hazırda 4 quyu gündəlik 19 milyon kubmetr qaz və 4,5 min ton kondensat istehsal həcmində fəaliyyət göstərir və hal hazırda 5-ci quyu qazılır. Sahənin istismara başlamasından bu günə qədər 5,9 milyard kubmetr qaz və 1,6 milyon ton kondensat istehsal edilmişdir” (Azərbaycan rəqəmlərdə - 2007., s. 34).

Mütəxəssislərin fikrincə, 2015-ci ildə "Şahdəniz" layihəsi çərçivəsində qaz hasilatı 22 milyard kubmetrə çatacağı güman edilmişdir, amma genişmiqyaslı hasilat nəticəsində 35 milyard kubmetr qaz əldə olunacağı düşünüldü. Ümumiyyətlə, Azəri-Günəşli-Çıraq, Şahdəniz yataqları, ARDNŞ yataqları və Xəzərin Azərbaycan sektorunda aşkarlana biləcək digər qaz kondensatı yataqlarının potensialını nəzərə alaraq 2010-cu ildə qaz hasilatı 33 milyard kubmetr, 2015-ci ildə 48 milyard kubmetr təşkil etdiyini deyə bilərik.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan qazının ixracatı Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri ilə həyata keçirilir. Gürcüstan ərazisindən Türkiyəyə təbii qaz ötürən bu boru kəmərinin ümumi uzunluğu 971 km, diametri 1066 mm (42 düym), tutumu isə 20 milyard kubmetrə qədərdir. İstismara verildiyi gündən bu günədək Gürcüstana 383 milyon kubmetr, iyul 2007-ci ildən isə Türkiyəyə 2,8 milyard kubmetr qaz ixrac edilib.

Qeyd edək ki, Azərbaycan neftinin ixracının səmərəliliyinin artırılması, neft satışından daha düzgün istifadə edilməsi, milli iqtisadiyyatın inkişafı daim diqqət mərkəzindədir. Bu günə qədər bu məsələ ilə bağlı bir sıra dövlət proqramları, qanunlar və müxtəlif normativ sənədlər qəbul edilib, prezident fərmanları və sərəncamları imzalanmışdır.

Bu istiqamətdə vacib addımlardan biri də ARDNF yaradılmasıdır. Fond ARDNŞ və investorlar arasında bağlanmış neft və qazın kəşfiyyatı, inkişafı və bölüşdürülməsi haqqında Sazişlərin həyata keçirilməsindən Azərbaycan Respublikası tərəfindən alınan vəsaitlərin səmərəli şəkildə idarə edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29-u dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli Sərəncamı ilə yaradılmışdır. Fondun əsas məqsədi günümüz vətəndaşları və Azərbaycan Respublikasının gələcək nəsillərinin maraqlarına uyğun olaraq neft və qaz ehtiyatlarının kəşfi və hasilatı sahəsində əldə edilmiş razılaşmaların həyata keçirilməsindən əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və başqa vəsaitlərin yığılmasını və əhəmiyyətli idarə edilməsini təmin etməkdir.

Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən hazırlanan "Neft və qaz gəlirlərinin idarə edilməyi üzrə uzunmüddətli strategiya" Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 27-i sentyabr 2004-cü il tarixli 128 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdi. Strategiyanın inkişaf etdirməsinin zərurəti aşağıdakı şəkildə əsaslandırılmışdır: 1994-cü ildən etibarən Milli Neft Strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan hökuməti neft və qaz yataqlarının inkişafı yönündə keyfiyyətə yeni bir dövrə girmiş, ölkə iqtisadiyyatına böyük miqdarda sərmayə cəlb edilmiş və Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının istehsalında investisiyalar artmışdır. 1999-cu ildən başlayaraq "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində artan neft gəlirləri əsasında ölkəyə xarici valyutanın həmişəlik axını təmin edilmişdir.

Azərbaycanda karbohidrogen yataqlarının iri miqyaslı istismarı ilə bağlı olaraq 2008-ci ildən etibarən neft və qaz gəlirlərinin kəskin artması, bir tərəfdən, mövcud neft və qaz ehtiyatlarının qısa müddətdə tükənməsi ehtimalı ilə əlaqədar olaraq ölkədə qurulan makroiqtisadi sabitliyin saxlanılması gələcək nəsillər üçün

gəlirin bir hissəsini qənaət etməklə yanaşı, digər tərəfdən qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdıran və iqtisadiyyatın balanslı bir inkişafını təmin edən, mövcud nəslin rifahının yaxşılaşdırılması üçün neft ilə qaz gəlirlərinin idarə edilməsi üçün uzunmüddətli bir strategiya qəbul edilməsi lazım idi. Bu strategiya 2005-2025-ci illəri əhatə etməkdədir və həmin dövrdə bu gəlirlərin istifadə olunmasının əsas prinsiplərini və orta müddətli xərclərin siyasətini müəyyənləşdirir.

Bu sənəddə neft ilə qaz gəlirlərinin uzunmüddətli proqnozlaşdırılması ilə bağlı aşağıdakı aspektlər əks etdirilir:

- Azərbaycan Respublikası uzun müddətli neft gəlirləri ilə qaz gəlirlərinin həcmi neft və qaz ehtiyatlarının mümkün qiymətləri əsasında müəyyən edilir;

- neft və təbii qaz ehtiyatlarının böyüklüyü Azəri- Günəşli-Çıraq, Şahdəniz yataqlarından, istehsalının pay bölgüsü ilə bağlı razılaşmalarda nəzərdə tutulan digər sahələrdən və istismar olunan müəssisələrdən gözlənilən təxmini neft və qaz ehtiyatlarının əsasında müəyyən olunur.

- Azərbaycanda yeni yataqların kəşfi ilə neft və qaz ehtiyatlarının həcminə dair proqnozlar dəqiqləşdirilir;

- neft və qazın qiyməti pessimist variantda (əsas variantda nəzərdə tutulan qiymətdən aşağı olan qiymətdə) proqnozlaşdırılır (əsas variant - müvafiq dövrdə proqnozlaşdırılan neft və qazın qiymətidir).

Karbohidrogen məhsulları ixracatından əldə edilən böyük miqdarda vəsaitlərin uzunmüddətli istifadəsi prinsipləri aşağıdakı şəkildə müəyyən edilir:

- Uzunmüddətli zaman ərzində neft gəlirləri ilə qaz gəlirləri ilə bağlı xərclərin proqnozlaşdırıldığı zaman, dəyişməyən real xərclərin prinsipi əhəmiyyətli sayılır və həmin strategiyanın əhatə etdiyi dövrdə nəzərdə tutulmuş xərclər üzrə illik limit təyin olunur;

- Neft və qaz gəlirləri 25% -ə çatdıqda gəlirlər yığılmağa yönəldilir;

- Neft ilə qaz gəlirlərinin idarə edilməsi üzrə uzunmüddətli strategiyanın əhatə etmiş olduğu dövrdə neft və qaz gəlirlərinin istifadəsi üçün qəbul edilmiş qaydalar dəyişməz olaraq qalır və xərclərin həddi sabit real qiymət prinsipinə əsaslanır;

- Orta müddətli dövrdə xərclərin həcmi qeyri-neft kəsinə əsasən uzunmüddətli dövr üçün müəyyən edilmiş məhdudiyətlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir (neft sektoru istisna olmaqla, ölkənin ümumi büdcə gəlirləri və xərcləri arasındakı fərq hesablanır). Növbəti və əvvəlki ilin xərcləri arasındakı kəskin artım-azalma arzuolunmaz sayılır, qeyri-neft kəsinin kəskin artımına yol verilmir; (“2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”, s. 74).

- investisiya istiqamətinin xərcləri hər il hazırlanan Dövlət İnvestisiya Proqramı çərçivəsində həyata keçirilir.

Bu prinsiplərin həyata keçirilməsi əsasında, Azərbaycanın investisiyalara olan marağının təmin edilməsində və xərclərin artması ilə ilk növbədə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün şərait yaradılır və ölkənin neft ilə qaz gəlirlərindən asılılığının tədricən azalması, neft ilə qaz gəlirləri hesabına ölkənin xarici kreditlərə olan ehtiyacının azalmasına səbəb olacaq qeyri-neft sektorunun uzunmüddətli inkişafı proqnozlaşdırılır.

Hazırda ölkədə makroiqtisadi vəziyyətin sabitliyi yuxarıda göstərilən sənəd əsasında təmin edilir, neft gəlirləri ilə qaz gəlirləri hesabına prioritet xərclərin koordinasiyası orta müddətli siyasət əsasında həyata keçirilir. Orta müddətli gerçək məsrəflərin həcmi uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulan həddən kənara çıxa bilər. Hökumətə görə, neft sektorunun inkişafının sürətlənməsi müxtəlif dövrlərdə inflyasiyanın artmasına gətirib çıxara bilər, real illik xərclər qeyri-neft defisitinin müəyyən edilmiş limitini nəzərə almalıdır.

Strategiyada Azərbaycanın neft gəlirli ilə qaz gəlirlərinin istifadə edilməsinin prioritetləri göstərilir:

- iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun, regionların və kiçik sahibkarlığın inkişafı;
- infrastruktur ərazilərinin geniş həcmli inkişafı;
- yoxsulluğun azaldılması və digər sosial problemləri həll etmək üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- iqtisadiyyatın intellektual və texnoloji bazasının səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması;

- "insan kapitalının" inkişafı (yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması (həmçinin, xarici ölkələrdə təhsil), kadrların peşə bacarıqlarının artırılması);
- ölkənin müdafiə bacarığının gücləndirilməsi.

Neft ixracatından qazılan gəlirlərin səmərəli istifadəsinə yönəlmiş sənədlərdən biri də "Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmandır.

İqtisadiyyat sahəsində əldə edilən uğurun möhkəmləndirilməsinə və əhalinin satın alma gücünə mənfi təsir göstərən istehlak qiymətlərinin artması olmuşdur. İnflyasiyanın gözlənilən səviyyədən artıq olması bu sənədin ortaya çıxmasına səbəb oldu və ölkədə baş verən inflyasiyanın səbəbləri olaraq aşağıdakılar göstərilir: dünya bazarlarında xam neftin artım qiymətlərinin nəticəsində idxal olunan məhsulların artması, dövriyyədəki pul həcminin artması, müxtəlif maliyyə vasitələrinə həddən artıq çox pul vəsaitinin cəlb edilməsi, iqtisadiyyata yönəldilmiş investisiyaların qeyri-düzgün strukturu, istehsalda, ticarətdə və idxal-ixrac əməliyyatlarında monopolizmə qeyri-qənaətbəxş nəzarət və s.

Karbohidrogen ixracının inkişafı nəticəsində Azərbaycanın maliyyə imkanları artmaqdadır, ölkədə qeyri-neft sahəsinin inkişafı üzrə məqsədyönlü tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi üçün səmərəli imkanlar da daxil olmaqla, regional proqramların və infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsi əhəmiyyətli investisiya imkanları açılmışdır. Neft gəlirləri eyni zamanda, Neft Fondunun hesabına, ölkədə əhəmiyyətli infrastruktur layihələri maliyyələşdirilir və Dövlət Neft Fondunun ölkənin iqtisadi inkişafını stimullaşdırılmasında, dövlət proqramları və strateji layihələri maliyyələşdirməkdə, həmçinin regiona investisiyaların təmin edilməsində rolunu ildən ilə artır. ARDNŞ-in sənədlərində bu fikirlər öz əksini tapmışdır. Bu gün neft gəlirləri hesabına ölkənin insan resurslarının təkmilləşdirilməsi üçün mühüm tədbirlər görülür. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq olunmuş "2007-2015-ci illər Azərbaycanın gənclərinin xarici dövlətlərdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı" bu tədbirlərin əhəmiyyətli nümunəsi kimi göstərilə bilər.

Tədqiqatçıların fikrincə, müasir dünyada baş verən qloballaşma prosesləri və əlbəttə ki, Azərbaycanın bu proseslərə qoşulması milli iqtisadiyyatın inkişaf

strategiyasına müəyyən amillərin daxil edilməsini müəyyənləşdirir. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməsi, bir çox beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, xarici ticarətin liberallaşdırılması və Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyə hazırlıq, sənaye və istehsalat sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının vacibliyini anlayaraq milli iqtisadiyyatda şəffaflığın artırılması, xarici standartlarla rəqabət aparmaq üçün beynəlxalq standartlara cavab vermək vacib məsələlərdən birinə çevrilir.

2.3. İxrac potensialının stimullaşdırılmasının xarici təcrübəsi

Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı təbii olaraq ixracat həcminin artımı və onun məhsuldarlığının təminatı ilə bağlıdır. Ölkəyə yalnız xarici bazarlarda mövqeyini bərpa etmək və saxlamaq deyil, eyni zamanda məhsul və xidmətlərin yeni bazarlarını inkişaf etdirmək lazımdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici bazarlardan müstəqilliyi üçün həm əmtəə, həm də coğrafi baxımdan ixracın inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi məqsəduyğundur. Respublikanın ixracatı operativ olaraq dünya bazarının dəyişən vəziyyətinə cavab verməlidir. İstehsal istiqamətində ixtisaslaşmanın inkişafı və beynəlxalq əmək bazarının dərinləşməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün yeni imkanlar yaradır. İxrac potensialının daxili məzmunu və mürəkkəb strukturu çox sayda, müxtəlif amillərin təsiri altında formalaşır. Azərbaycan Respublikası xarici investisiyaların cəlb edilməsinə ehtiyac duyur. Bununla belə xarici investisiyaların cəlb edilməsi texnoloji baxımdan milli iqtisadiyyatın bərpasını, həmçinin xarici iqtisadi kompleksin formalaşmasını tamamilə təmin edə bilməz. Dövlətin daxili imkanlarını səfərbər etmədən iqtisadiyyatda müsbət dəyişikliklər mümkün deyildir.

Bunların əsaslarından biri də dövlətin kredit siyasətidir. Həm istehsal, həm də kommersiya məqsədi ilə hüquqi və fiziki şəxslərə kredit verilməsi milli bazarda əmtəə-pul dövriyyəsinin sürətini artırır, iş adamlarının fəaliyyətini stimullaşdırır. Bu proseslər yeni iş yerlərinin formalaşmasına, ümumi daxili məhsulun, milli gəlirin, malların və xidmətlərin ixracının artmasına gətirib çıxarır, nəticədə isə dövlət xarici iqtisadi münasibətlərdə müsbət balans əldə edir.

Tarifsiz əlaqələrin tam və ya qismən aradan qaldırılması şəraitində ixracın inkişafı yalnız xarici iqtisadi fəaliyyətin effektiv təşkilinin deyil, həm də iqtisadi təhlükəsizliyin təminatçısıdır. Bu problemin nəzəri həlli üçün tanınmış Azərbaycan iqtisadçısı prof. Ş. Hacıyev mərhələli ixrac siyasəti təklif edir. Şübhəsiz ki, onun irəli sürdüyü təkliflərin həyata keçirilməsi yalnız xarici iqtisadi sektorun inkişafında deyil, ümumiyyətlə, respublikanın sosial-iqtisadi inkişafında da ciddi keyfiyyət dəyişikliyinə səbəb ola bilər (Морозов С.С. 2014, s. 75).

Bu baxımdan ixrac strukturunun təkmilləşdirilməsi obyektiv olaraq zəruri xarakter daşıyır və onun həyata keçirilməsi bir sıra tədbirlərin tətbiq edilməsi nəticəsində mümkündür:

- diversifikasiya;
- ümumi ixracatda hazır məhsulların xüsusi çəkisinin artırmaq;
- milli iqtisadiyyatın yalnız təbii ehtiyatlar baxımından deyil, həmçinin, elmi-texniki təcrübə və ucuz işçi qüvvəsinin mövqeyinə görə də müqayisəli və rəqabətli üstünlüklərinin müəyyənləşdirilməyi;
- dövlət ixracının təşviqi sisteminin formalaşdırılmağı.

İxrac potensialının artırılması və dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxiləsi sahəsində aparılan addımlar nəticəsində, dünyanın bir çox ölkəsi ilə respublikanın ticarət və ixrac əməliyyatları genişləndirilmişdir. 2005-ci il ilə müqayisədə 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikasının əmtəə ixracatı 46,6% artaraq 6,372 mln. dollar olmuşdur. Eyni zamanda, müvafiq dövrdə respublikanın əmtəə idxalı 25% artaraq 5.265 milyon dollar təşkil etmişdir. Bu dövrdə qeyri-neftsektorunda ixracın qismən artmasına baxmayaraq, ümumilikdə, bu sektorda artımın əsas səbəbi neft və neft məhsullarının ixracının fiziki həcmnin artması olmuşdur.

Bununla yanaşı, ixracın əmtəə strukturunun təhlili göstərir ki, müsbət dəyişikliklər ilə yanaşı, ixracın keyfiyyət səviyyəsi çox aşağıdır. Məsələn, 2006-cı ildə ixracın əmtəə strukturunda neft və neft məhsullarının payı 84 faizdən çox olmuşdur. Həqiqətən, 2001-ci illə müqayisədə, ixracın ümumi əmtəə strukturunda xüsusi payı təxminən 6% azalıb, bu göstərici isə olduqca yüksək və arzuolunmazdır. İxracat strukturunun sənaye sektorunun təhlili göstərir ki, xarici ticarət əlaqələrinin

səmərəliliyi baxımından, ümumi ixracatda müsbət təsiri ola biləcək sənaye mallarının xüsusi payı, hazır məhsulların növləri (maşınqayırma, kimya və metallurgiya müəssisələri) tələb olunan səviyyədən çox aşağıdır. Belə bir ixrac strukturunun təhlükəli olması aydın məsələdir. İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə ixrac məhsullarının əmtəə strukturunda maşınqayırma məhsulları, xüsusilə, texnoloji avadanlıq və nəqliyyat vasitələri üstünlük təşkil edir. Bu vəziyyət, ölkənin istehsal məhsullarının əksəriyyətinin rəqabət qabiliyyətinin olmamasına və yüksək texnologiya sahələrinin zəifləməsinə gətirib çıxardı.

Dünyadakı ölkələrin iqtisadi inkişaf təcrübəsi göstərir ki, milli inkişafın sabitliyi və dinamikasını, təkcə xammal və enerjiyə əsaslanaraq təmin etmək mümkün deyil. Buna görə də neft strategiyası qlobal iqtisadi tendensiyaları nəzərə almaqla formalaşdırılmalı, milli iqtisadi və sosial inkişafda uyğunluq ön plana çıxmalıdır. (Бирман Г., ШМИДТ С. 1997, с. 76).

Qeyd etmək lazımdır ki, ixracata yönəlmiş iqtisadi inkişaf modeli inkişaf etməkdə olan dövlətlərin istifadə etmiş olduğu ənənəvi metodlardan biridir. Hazırda bazar iqtisadiyyatına keçən bir çox ölkə bu modeli uğurla istifadə etməkdədir. Bu model idxal əvəz edən model ilə birlikdə istifadə edilərsə, daha təsirli ola bilər.

Azərbaycanın ixrac potensialının inkişafı və ixracatın struktur təkmilləşdirilməsi imkanları olduqca genişdir. Neft texnikasının istehsalı bu imkanlardan ən böyüyü hesab edilir. Hesablamalardan aydın olur ki, mövcud istehsal həcmnin 90%-nin istismara verilməsi halında, ABŞ-ın API standartlarına müvafiq olaraq ən az 400-500 mln. dollar dəyərində, müxtəlif neft avadanlıqları istehsal etmək mümkün olacaq. Bu məhsulları Qazaxıstan, Türkmənistan və İrana əlverişli şərtlərlə ixrac etmək imkanı da var.

Hazırda bir çox müəssisənin ixrac məsələlərində qarşılaşdığı əsas problemlərdən biri öz məhsullarının beynəlxalq keyfiyyət standartlarına uyğunluğunu təsdiq edən xüsusi sertifikatlarının olmamasıdır. Bu isə belə məhsulların dünya bazarında alınmaması ilə nəticələnir və ya onlar üçün təklif olunan qiymətlər çox aşağı olur. Beləliklə, ilk növbədə, qara metalurgiya və neft mühəndisliyi müəssisələri üçün API standartlarını (Amerika Neft İnstitutu American

Petroleum Institute) əldə etmək vacibdir, çünki bu halda Azərbaycanca və qonşu ölkələrdə həyata keçirilən neft layihələrində onların geniş miqyaslı iştirakına nail olmaq mümkündür.

Yeri gəlmişkən, respublika üçün ənənəvi sayılan kimya və neft-kimya sənayələrini qeyd etmək lazımdır. Elektrik və qida sənayesi də böyük perspektivə malikdir.

Pambıqçılıq, tütünçülük və çayçılıq kimi sektorları görməzdən gəlmək olmaz, çünki respublikada bu və yuxarıda qeyd olunan bir çox sənayələrlə bağlı kifayət qədər təcrübə, ixtisaslı kadr və texnologiya var. Bundan əlavə, bu məhsullar xarici ölkələrin bazarında rəqabət qabiliyyətinə malikdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, kapital sabit, etibarlı və demokratik inzibati və idarəetmə strukturu və qanunvericiliyi olan ölkələrə cəlb edilir. Yuxarıda qeyd olunan tələblərə uyğunluq xarici ticarət və ixrac qiymət indeksi göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına kömək edəcək.

Azərbaycanın ixrac potensialının artırılması və ixrac strukturunun optimal vəziyyətə gətirilməsi üçün hərtərəfli tədbirlər görülməlidir. İlk növbədə, dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanaraq, qeyri-neft sənayesinin ixracını stimullaşdıran uzunmüddətli strateji, elmi əsaslı dövlət proqramı hazırlamaq lazımdır. Belə proqramı həyata keçirərkən, təşkilati və maliyyə baxımından ixrac yönümlü sənaye müəssisələrini dəstəkləyən xüsusi mexanizm yaratmaq lazımdır.

Sənayeləşmiş ölkələrdə dövlət ixracının təşviq mexanizmi dövlətin çoxtərəfli və fəal iştirakı ilə xarakterizə olunur. Hökumət xərcləri xarici ticarətdən artan gəlirlər, istehsal artımı və məşğulluq, vergilər və digər mənbələr hesabına əhatə olunur.

Həm sənayeləşmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ixracın stimullaşdırılması vasitələrindən biri də hökumət kreditidir. İxrac kreditləri kommersiya bankları ilə paralel olaraq verilir. Özəl sektorla müqayisədə, dövlət faiz dərəcələrini aşağı salır və ixrac kreditləşmə şərtlərini genişləndirir. Dünyanın bir çox ölkəsində uzunmüddətli maliyyələşdirmə tələb edən malların ixracına, xüsusilə maşın və avadanlıqların ixracı üçün kredit verilməsi məqsədilə xüsusi dövlət

qurumları, banklar və fondlar yaradılmışdır. Əlverişli dövlət ixracının kreditləşdirilməsi yalnız sənayeləşdirilmiş deyil, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə də geniş yayılmışdır. Əksər ölkələrdə dövlət borcları ilə ixracın payı ixracın ümumi dəyərinin 1/3 hissəsindən çoxdur.

İxrac kreditlərinin istifadəsi Azərbaycanda müsbət nəticələrə bilər. Belə ki, bu prosesin həyata keçirilməsində ixtisaslaşmış bankların və digər maliyyə institutlarının olması çox vacibdir. İxracın təşviqi üçün ümumi vasitələrdən biri də dövlət ixrac krediti sığortası şəklində həyata keçirilən ixrac sığortasıdır. Hökumət zəmanəti ilə dəstək alan kommertiya bankları imtiyazlı şərtlərlə ixracatçılara borc verirlər. Bununla yanaşı, dövlət kredit borcu riskini öhdəliyinə götürür. Dünya təcrübəsində geniş yayılmış ixracın təşviqi formasından biri də ixracatçılar üçün müxtəlif vergi imtiyazlarından istifadə etməkdir. Müəyyən vergi льгот növünün istifadəsi, adətən, tətbiq olunan milli vergi sistemindən asılıdır.

Digər geniş yayılmış və demək olar ki, beynəlxalq ticarət təcrübəsində ixracın təşviqinin aqressiv forması onun birbaşa subsidiyalaşdırılmasıdır. İxracat subsidiyaları ixracatçının məhsulların qiymətlərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmasına imkan verir və bir çox hallarda maya dəyərindən daha az gəlir. Bu vəziyyət subsidiyalaşdırılmış malların ixracı üçün əsassız üstünlüklər yaradır və bu səbəbdən beynəlxalq ticarət təcrübəsində ədalətsiz rəqabət üsullarından biridir. Beynəlxalq ticarətdə ədalətsiz rəqabət üsulu ilə xarakterizə edilən bu halla respublika sisteməlik şəkilə qarşı-qarşıya gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumilikdə subsidiyaların istifadəsi (kənd təsərrüfatı məhsullarının istisna olmaqla) ÜTT çərçivəsində verilmiş subsidiyalar və kompensasiya vəzifələri üzrə sazişlərlə tənzimlənilir (www.wto.org).

Bir çox ölkələrdə dövlət qurumları milli müəssisələrin ixrac fəaliyyətinə təşkilati və informasiya yardımı göstərirlər. Bunlara ticarət yarmarkalarının və sərgilərin təşkili, xaricə ticarət missiyalarının göndərilməsi, şirkətlərə ticarət və iqtisadi məlumat verilməsi daxildir. Məsələn, 80-ci illərdə Böyük Britaniya hökuməti hər il 300-400 beynəlxalq sərgilər və yarmarkalar təşkil etmişdir (və bunların bir çoxunu maliyələşdirmişdi). Yaponiya, Fransa, Almaniya və digər

inkişaf etmiş ölkələr öz ixracatçılarına oxşar yardımlar göstərirlər. Bu gün ölkənin qarşısında duran ən vacib problemlər Azərbaycanın ixrac strukturunun optimallaşdırılması, ixrac potensialının şaxələndirilməsini təmin etməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, əgər respublikada yüksək texnologiya sahələrin müasir elmi və texnoloji tərəqqisindən istifadə etmirsə, yaxın gələcəkdə Azərbaycan dünya üçün texnoloji "kirayə" ödəyicisinə, eyni zamanda onlar üçün xammal mənbəyinə çevrilə bilər.

Beləliklə, dünya bazarının vəziyyətindən asılılığını zəiflədirmək üçün ilk növbədə, qeyri-neft sənaye sektorlarının inkişafı üçün ixracat yönümlü inkişaf proqramı hazırlamaq, bu sənayeləri canlandırmaq üçün ucuz kredit siyasətini tətbiq etməyin zamanı gəldi. Ucuz kredit siyasəti iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafından irəlilə gələn "Hollandiya sindromu" adlı xəstəliyin qarşısını ala bilər. Hazırda neft dollarlarının ölkəyə sürətlə axması nəticədə manatın qiymət dəyər qazanmasına gətirib çıxardı və bu, iqtisadiyyatın real sektoruna və ilk növbədə kənd təsərrüfatına zərər vuran mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilərdi.

Azərbaycanın sənaye strukturu bu şəkildə formalaşmış: istehsal edilən məhsulun 70-80%-i ixrac olunduğu üçün xarici ticarət çox böyük rol oynayır. Ölkənin ixrac imkanlarının genişləndirilməsi, ixrac bazarının diversifikasiyası ölkəmizin ümumi iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır ki, bu da ölkənin valyuta gəlirlərinin artmasına və ödəniş balansının yaxşılaşmasına kömək edəcəkdir. Bu, öz növbəsində, respublikanın valyuta ehtiyatlarını artırılmasına, ölkənin kapital bazarında etibarlılığını yüksəldilməsinə, daxili və xarici investisiya imkanlarının təkmilləşdirilməsinə və əhəlinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxaracaqdır.

III Fəsil AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASI PROBLEMLƏRİ VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac potensialının artırılması problemləri

Azərbaycanın iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatının strukturuna və ÜTT-yə daxil olma ərəfəsində fəal şəkildə inteqrasiyası ilə yerli müəssisələrin inkişafı üçün əsas istiqamətlər xarici satış bazarlarına məhsullar üçün yönəldilmişdir. Ölkədə suverenlik dövründə, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində aparılan geniş miqyaslı islahatlar, sənaye potensialının formalaşdırılması və istifadəsi sahəsində geniş imkanlara malik sənaye müəssisələrinə xidmət göstərmişdir. Xarici bazarda müəssisənin kommersiya uğurunu əsasən müəyyən edən ixrac potensialının istifadəsinin səmərəsidir. Bu vəzifələrin həlli birbaşa seçilmiş idarəetmə strukturu, müəssisənin fəaliyyətinin yüksək keyfiyyətdə mühafizəsi və idarə edilməsi üzrə yaxşı formalaşmış və həyata keçirilmiş ixrac potensialı idarəetmə strategiyasından asılıdır. Vahid müəssisənin ixrac potensialının formalaşdırılması və istifadəsi prosesi dövlətdən hədəf və aktiv təsir olmadan effektiv keçə bilməz.

Hal-hazırda, ixrac fəaliyyətində məşğul olan bir çox sənaye müəssisəsi, bir qayda olaraq, xarici bazarlarda marketinq məhsullarına dair strategiyalara malik deyildir və ixrac planlaması yalnız istehsalata istinad etmədən gələcək satışların qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşır.. Bu problemin araşdırılmasından doğan çətinliklərin xarakteri, əsasən, ixrac potensialını və istehsal prosesləri və ixrac fəaliyyətləri arasındakı əlaqəni təhlil etmək üçün hərtərəfli, elmi əsaslı yanaşmaların və metodların olmaması ilə bağlıdır (www.data.imf.org).

Müasir iqtisadiyyat, fərdi müəssisənin və ümumiyyətlə sənayenin inkişafında əsas amil kimi, ixrac potensialının effektiv idarə olunması problemlərinə daha az diqqət yetirir. Bununla yanaşı, müxtəlif yanaşmalar mövcuddur və üstəlik, ixrac potensialının qiymətləndirilməsi üçün ümumi qəbul edilmiş bir metod hələ hazırlanmayıb və hər hansı bir rəhbərliyin əsasını təşkil etməlidir. İxrac potensialının idarə olunması, müasir iqtisadi ədəbiyyatda praktik olaraq istifadə edilməyən yeni bir

konsepsiyadır. Bununla belə, ixrac fəaliyyətində məşğul olan hər bir müəssisədə belə idarəetmə aparılır.

Hal-hazırda dünya iqtisadiyyatının qloballaşması sürətlənir. Bu prosesin əsas istiqamətlərindən biri beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasıdır. Bu prosesə qatılan ölkələrin, protektiv siyasətlərdən, liberal tənzimləmə siyasətinə keçməsi gündəmdədir. Dünya iqtisadiyyatında mövqelərini qorumaq və qlobal rəqabət mühitində yerli istehsalın dağılmasının qarşısını almaq məqsədilə beynəlxalq ticarətin qloballaşma və liberallaşma şəraitində olan ölkələr getdikcə beynəlxalq işçilərin bölüşdürülməsi, beynəlxalq bazarlarda rəqabətə gələ biləcək sənaye sahələrinin inkişafı və genişləndirilməsində rasional iştirak etməyə başlamışdır. Beynəlxalq ticarətdə ölkənin payı, qlobal iqtisadiyyatdakı mövqeyi - bu, ixrac potensialından istifadə səviyyəsini müəyyən edən əsas parametrlərdir. Bir sözlə, bir ölkə öz məhsullarını ixrac edir və dünya ticarətində ixracatın həcmi daha da artır, yerli ixrac potensialından daha çox istifadə edir. Bununla belə, beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması və bunun nəticəsi olaraq qoruyucu tədbirlərin azaldılması rəqabətdə yerli istehsalın güzəşt riskini yaradır və bu, öz növbəsində müvafiq sənayelərin ixrac potensialının istifadəsinə mənfi təsir göstərir.

İxrac potensialının tənzimlənməsinin əsas məqsədi bu potensialın səmərəli istifadəsinə nail olmaq olduğunu nəzərə alaraq, beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması nəticəsində ixrac potensialının istifadəsinin tənzimlənməsi daha da mürəkkəbləşir və bu fəaliyyətin qarşısında duran əsas vəzifələrin sayı artmaqdadır. Buna görə də, ixrac potensialının və onun tənzimlənməsi proseslərinin istifadəsi haqqında danışarkən, qloballaşma proseslərinin və beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasının və onun əsas xüsusiyyətlərinin indiki vəziyyətini araşdırmaq, dərin təhlil aparmaq lazımdır.

Hal-hazırda, beynəlxalq ticarətin qloballaşması və liberallaşdırılması ilə bağlı iqtisadçıların müxtəlif fikirləri var. Bəzi iqtisadçılar hesab edirlər ki, bu proseslər dünya iqtisadiyyatı üçün arzuolunmazdır, əksəriyyəti isə əksinə, qloballaşmanın dünya iqtisadiyyatının inkişafına və dünya əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılmasına öz töhfəsini verəcəkdir. Bu sahədə araşdırma aparən ən tanınmış iqtisadçılardan biri,

Kolumbiya Universitetinin professoru Cozef Stiglitzdir. Qloballaşma ilə bağlı araşdırma və bu prosesdə beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolu üçün alim iqtisadçı iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı qazandı. Görüşümüzdə görə, qloballaşma, beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması və bu proseslərin ölkələr üçün mümkün təsiri ilə bağlı professorun düşüncələri təhlil üçün nəzəri əsas ola bilər (Шакаралиева.Ш. 2009, s. 114).

J. Stiglitsin sözlərinə görə, ticarətin liberallaşdırılması, yəni tariflərin azaldılması və digər müdafiəçi tədbirlərin aradan qaldırılması düzgün formada və qaydada həyata keçirilirsə, məsələn, qeyri-rəqabətqabiliyyətli işlər aradan qaldırılacaq və yeni iş yerləri yaradılsa, nəticədə böyük nəticələr əldə edilə bilər.

Bir iqtisadi ekspert deyir: "Ticarətin liberallaşdırılması aşağı mənfəətli sənayelərdən sərfəli mənfəətə qədər olan resursların hərəkətinə xidmət edir və ölkənin gəlirlərini artırmaq məqsədi daşıyır. Bununla birlikdə, aşağı səviyyəli sənayelərin sıfır səviyyəsində olan sənayelərin istiqaməti ölkənin zənginləşdirilməsinə kömək etmir " (Roland Findlay. 2007).

J.Stiglitz, son illərdə müşahidə olunan dünya ticarət sistemindəki meyillərdən və bir sıra dövlətlərin təcrübələrini liberallaşmanın müsbət aspektlərini ortaya qoyaraq, qeyd edir: "Bir çox ölkələrin bazarlarını beynəlxalq bazarda açmaq onların sürətli inkişafına başqa səbəbdən daha çox kömək edə bilərdi. Əgər ölkələrdən birinə ixrac iqtisadi böyüməyə səbəb olarsa, beynəlxalq ticarət iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərir" (Roland Findlay. 2007). Nobel mükafatının qalibinə görə, ixracata əsaslanan iqtisadi artım Asiyanın böyük bir hissəsinin zənginləşdirilməsinə və burada yaşayan insanların maddi dəstəyini artıracaq sənaye siyasətinin əsasını təşkil edir.

2003-cü ildə "Qloballaşma vunun səbəb olduğu şikayətlər" adlı fotoqrafiya işi dünya elmi ictimaiyyət arasında böyük bir resonans yaratdı. J. Stiglitz bu işdə qeyd edir: "İnanıram ki, qloballaşma azad ticarətin və milli iqtisadiyyatın daha yaxından inteqrasiyasına mane olan maneələri aradan qaldıra bilər, hər bir şəxsin sərvətinə xidmət edən bir qüvvə halına çevrilir və bütün, xüsusilə də kasıb sinifləri zənginləşdirmək üçün lazımi potensiala malikdir". Professor bununla yanaşı, bu

maneələrin aradan qaldırılmasına və qloballaşma prosesində inkişaf etməkdə olan ölkələrə tətbiq olunan siyasət daxil olmaqla, qloballaşma yollarının yenidən nəzərdən keçirilməsinə kömək edən beynəlxalq ticarət sazişlərinin böyük rolunu qeyd edir: "Problem qloballaşma deyil, onun idarə olunması üsuludur. Problemin bir hissəsi oyunun qaydalarına əməl olunmasına kömək edən BVF, Dünya Bankı və ÜTT kimi beynəlxalq iqtisadi təşkilatlardan meydana gəlir. Çox hallarda yaradılan qaydalar inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqlarına xidmət edir və inkişaf etmür ". Qloballaşmanın potensialını yaxşı məqsədlər üçün həyata keçirmək üçün yenidən qurula bilər, J. Stiglitz deyir və qloballaşmanın həyata keçirilməsini təmin edə biləcək şəkildə beynəlxalq iqtisadi təşkilatları yenidən təşkil etmək lazım olduğunu müdafiə edir.

Beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması, malların vahid bir qlobal bazarının formalaşması, malların bazar qiymətlərinin ortaya çıxmasına və ayrı-ayrı ölkələr üçün xüsusi əhəmiyyətə səbəb olan fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin kontekstində sürətlənir. Bir sözlə, dünya bazar qiyməti hər bir ölkədə malların ixracına təsir edən əsas amil olmuşdur. İxrac potensialının tənzimlənməsində bəzi hallarda dünya bazar qiyməti faktoru müxtəlif dövlətlərin məhsuldar sektorlarında böhranın səbəbi oldu. Məsələn, 1990-cı illərin əvvəllərində dünya bazarında alüminium qiymətlərində kəskin azalma bir sıra ölkələrdə bu sənayenin dağılması təhlükəsi yaradıb. İqtisadi ekspertlər bunu alüminium tələbatı ilə qlobal azalma, xüsusilə Rusiyada hərbi təyyarələrin istehsalında azalma və içmə qablar istehsalında alüminiumdan istifadə azalması ilə izah ediblər. Qlobal iqtisadiyyatda, indiyə qədər fərdi məhsullar üçün bu tip prosesləri tez-tez tapa bilərsiniz. Qloballaşma və beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması böhranlı bazar qiymətlərinin milli iqtisadiyyatın şöələrinə təsirinin artmasına səbəb olmuşdur. Bir sözlə, dünya bazarında qiymət dinamikası iqtisadiyyatın ixrac potensialının səmərəli istifadəsində əsas amil olmuşdur (James C.Baker; 2017).

Beynəlxalq təcrübədə yüksək rəqabət şəraitində ixrac potensialının optimal həcmi 0,70 təşkil edir. Bununla belə, respublikanın neft sənayesi sənayesinin bir müəssisəsi yalnız mövcud deyil, həm də bu göstəricidən 2-3 dəfə azdır. Əvvəl qeyd

edildi ki, son 5 il ərzində neft emalı müəssisələrinin məhsullarının təxminən 75% -i ölkənin müəssisələrində satılır, onlardan ikisi ARDNŞ tərəfindən satılır. Beləliklə, ixrac potensialının tənzimlənməsi və idarə mexanizmi barədə danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, onların əsas vəzifəsi respublikanın mövcud müəssisələrinin inteqrasiyasının düzgün səviyyəsini təmin etməkdir. Qeyd edək ki, bu gün neft sektoru müəssisələrinin əhəmiyyətli bir hissəsi yüksək debitor borcları var, bunun 75% -dən çoxu ARDNŞ-nin payına düşür.

Başqa bir nümunə verə bilərik. Pambıq Azərbaycanın strateji məhsullarından biri kimi tanınır. Dünya bazarında pambıq qiymətlərində əhəmiyyətli azalma Azərbaycanda kənd təsərrüfatının bu sektoruna mənfi təsir göstərmişdir. Şirkətlər fermerlərdən aşağı məhsuldar məhsullar almağa başladılar və öz növbəsində, pambıq yetişdirildiyi ərazilərdə digər kənd təsərrüfatı bitkilərini əkməyə başladılar. Beləliklə, pambığın ixrac potensialından istifadə dərəcəsi əhəmiyyətli dərəcədə azalıb. Sonrakı illərdə dünya bazarında pambıq qiymətinin artması yalnız vəziyyəti dəyişə və fermerlərin və ixrac müəssisələrinin sənaye sahəsindəki marağına səbəb ola bilərdi. Hal-hazırda beynəlxalq ticarətin liberallaşmasının əsas forması, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) ölkələrdəki üzvlüyünü təşkil edir, bu təşkilatın üzvü kimi hər bir ölkə beynəlxalq ticarəti liberallaşdırma öhdəliyi götürür. 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası bu təşkilata qoşulmaq üçün müraciət etdi və keçən illər ərzində ölkənin ÜTT-yə üzvlüyü ilə bağlı danışıqlar aparıldı.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Azərbaycanın ixrac potensialına qoşulmasına müsbət və mənfi təsirləri barədə elmi ictimaiyyətdə çoxsaylı fikir mübadiləsi mövcuddur. Pessimistlərin fikrincə, təşkilatın daxil olması və daxili bazarın tarifi və tarifsiz üsullarla qorunması üçün tədbirlərin azaldılması ixrac potensialının səmərəli istifadəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcəkdir. Və optimistlər hesab edirlər ki, Azərbaycan dünya qloballaşması və ticarətin liberallaşma prosesindən asılı olmayaraq, ölkədə istehsal rəqabət qabiliyyətinin artmasına, dünya bazarlarına çıxış imkanlarının artırılmasına şərait yaradacaqdır. Bu müxtəlif yanaşmaları nəzərə alaraq, ÜTT-yə üzvlüyün mənfi və müsbət aspektləri,

ölkələrin ixrac potensialına olan təsirləri aşağıda verilmişdir (Самохин Р.В.2000., s. 215).

Beynəlxalq təcrübənin müxtəlif nəzəri yanaşmaları və tədqiqatları göstərir ki, ÜTT-yə daxil olduqda, ixracatçılar aşağıdakı əlavə xüsusiyyətlərə malikdirlər:

- Ümumdünya Ticarət Təşkilatının geniş məlumat bazasına çıxışı;
- bu təşkilat çərçivəsində ticarət mübahisələrinin daha ədalətli həlli;
- Təşkilata qoşulmuş bütün ölkələrin bazarlarını əlverişli şərtlərə daxil etmək imkanı;
- beynəlxalq ticarət siyasətinə təsir etmək, çoxtərəfli ticarət danışıqlarında tam üzv dövlət olmaq və s.

İxracatçılar ilə yanaşı, ÜTT-yə üzv olmaq da istehlakçıların gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasını nəzərdə tutur, çünki milli bazarda idxal rüsumlarının azaldılmasından sonra rəqabət qabiliyyətləri artacaq və tariflərin azalması ilə xammal və materialların qiymətləri, eləcə də yarı bitmiş məhsullar azalacaq, nəticədə qiymətlərin azalmasına səbəb olacaq məhsul və xidmətlərin sərbəst buraxılması və s.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı daxilində beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması nəticəsində ekspertlər milli iqtisadiyyatın aşağıdakı zərərlərini proqnozlaşdırırlar:

- Milli bazarda artan rəqabət nəticəsində məhsulların istehsalında və rəqabət qabiliyyətinin aşağı səviyyədə xidmət göstərilməsində ciddi problemlər var. Rəqabət mübarizəsində rəqabətin qlobal təbiəti rəqabət qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olan məhsullarını deyil, liberallaşdırıldıqdan sonra rəqabət qabiliyyəti altında rəqabət hesab olunan sənayeləri də təsir göstərir.

Bu sual keçid ölkələri üçün ən vacibdir. Bu ölkələrdə bazar münasibətləri hələ tam formalaşmamışdır və iqtisadi inkişafda rəqabətin rolu inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən daha azdır. Bu problemlə bağlı J. Stiglits yazır: "Çox hallarda yerli bazarlara daxil olan xarici şirkətlər ölkə daxilində rəqabəti və yerli sənaye yaratmaq istəyən kiçik sahibkarlar təşəbbüsünü məhv edirlər. Bir neçə nümunə var. Coca-Cola və Pepsi-nin yerli bazara tətbiqi dünya miqyasında qeyri-spirtli içki istehsalçılarını

məhv etdi. Yerli dondurma istehsalçıları Unilever'in dondurulmuş məhsulları ilə rəqabətin mənasız olduğunu başa düşdülər. Tədqiqat elmləri ÜTT-yə daxil olduqdan sonra ölkələrin gözlənilən zərərlərini göstərir:

- tariflərin tənzimlənməsinin liberallaşdırılması nəticəsində büdcəyə mənfi təsir göstərən gömrük rüsumları və müvafiq vergilər şəklində gəlirlər azalacaq;

- Təşkilata qoşulduqdan sonra, əvvəllər belə sübvansiya alan sektorların zəifləməsinə səbəb ola biləcək birbaşa və vasat subsidiyaların tədricən aradan qaldırılması başlayacaq;

- çörək, enerji və s. kimi tənzimlənən qiymətlərin gətirilməsi. dünya qiymətlərinə uyğun istehlak xərclərinin artmasına səbəb olacaq;

- müdafiəçi siyasətlərin rədd edilməsi nəticəsində daha ucuz xarici məhsullar yerini ala bilər;

Bazarın bütün sahələrində azad ticarət üçün əlverişli mühit yaradılmırsa, güclü və daha təcrübəli xarici şirkətlər üstünlük əldə edəcəklər və s.

Milli iqtisadiyyatın hər hansı bir hissəsi və ya hər hansı bir iqtisadi fəaliyyət haqqında danışarkən diqqət yetirmək lazım olan bir vacib məsələ hüquqi çərçivəsidir. Müasir dünyada inkişaf üçün əlverişli mühit yaratmaqda qanunvericilik bazası əsas vasitədir. Hər hansı sənayenin və ya fəaliyyətin qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının qanunları, Prezidentin fərman və sərəncamlarını, Milli Məclisin qərarlarını, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, müəyyən sahələri tənzimləyən və nəzarət edən müvafiq dövlət orqanlarının normativ hüquqi aktlarını, beynəlxalq müqavilələri və sazişlərini əhatə edir. ölkə və s. (Abbasov Ç.M; 2014).

İxrac potensialının tənzimlənməsi üçün bu sahəyə birbaşa aid olan və onun üzərində bir təsiri olan kriteriyalar əsasında hüquqi çərçivə iki qrupa bölünə bilər. Birinci qrup ixrac potensialının səmərəli istifadəsi və onun tənzimlənməsi, gömrük fəaliyyəti və ixrac tarifləri ilə bağlı qanunlar, fərmanlar, əmrlər, fərmanlar və s. Daxildir. İkinci qrup ölkənin ümumi iqtisadi sabitliyinə və onun davamlı inkişafına xidmət edən ixrac potensialı olan sektorların fəaliyyətini və inkişafını tənzimləyən hüquqi sənədləri əhatə edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialından səmərəli istifadəsi haqqında" 13 avqust 1992-ci il tarixli Sərəncamı ilə bağlı danışdığımız qanunvericilik bazasının formalaşmasında ilk addım hesab edilə bilər.

Sərəncamda Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialından istifadə qaydaları müəyyən edilmiş, xarici iqtisadi fəaliyyətdə zəruri intizam və əmr yaratmış və Azərbaycan Respublikasının vahid valyuta fondunun artırılmasını sürətləndirmişdir. Bu sənəd Azərbaycanın müstəqilliyindən sonra başlayan ilkin xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşması zamanı heç bir əhəmiyyət kəsb etməmişdir və xarici ticarət əlaqələrinin qurulmasında və tənzimlənməsində müvafiq dövlət qurumları arasında məsuliyyətlərin bölüşdürülməsini müəyyən etmişdir. Bununla yanaşı, sonrakı illərdə ölkənin iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, bazar münasibətlərinin daha geniş səviyyədə formalaşması, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesi bu qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini və müasir tələblərə uyğun şəkildə aparılmasını tələb etmişdir. Bu baxımdan 1995-1997-ci illərdə qəbul edilmiş bəzi normativ aktlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

28 mart 1995-ci ildə qəbul edilmiş "İxrac Vergisi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ixrac potensialının tariflərinin tənzimlənməsi sahəsində mühüm sənəd olmuşdur. Qanun vergitutma obyektı olaraq, Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan strateji məhsullar üzrə müqavilə qiyməti (ixrac xərcləri istisna olmaqla) və yerli müəssisənin müəyyən etdiyi topdansatış qiyməti arasındakı fərq arasındadır..

Qanunda göstərilmişdir ki, idxal edilmiş xam materiallardan emal edilmiş və emal edilmiş məhsullar, habelə xarici kapitalın iştirakı ilə yaranan məhsullar ixrac edən hüquqi şəxslər Azərbaycan Respublikasında öz məhsullarına görə ixrac vergisindən azad edilirlər. Vergiyə tabe olan strateji məhsulların siyahısı, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən vergi dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi və 70 faiz səviyyəsində ixrac vergisinin tərifi də göstərilmişdir.

1995-ci il iyunun 20-də Azərbaycan Respublikasının "Gömrük tarifləri haqqında" qanunu qəbul edilmişdir. Bu Qanun daxili bazar və dünya bazarları

arasında səmərəli əlaqələrin təmin edilməsi, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan Azərbaycan Respublikasının gömrük tarifini formalaşdırmaq və tətbiq etmək proseduru, habelə Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən hərəkət etdikdə mallara yük verən qaydalara əməl etmək qaydalarını müəyyən edir.

Yuxarıda göstərilən Qanunda gömrük tarifinin əsas məqsədi aşağıdakı kimi göstərilir:

- Azərbaycan Respublikasına idxalın əmtəə strukturunun rasionallaşdırılması;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində malların idxalı və ixracı, valyuta gəliri və xərclərinin rəşional balansının təmin olunması;
- Azərbaycan hökumətinin gömrük ərazisinə idxalın effektiv nəzarəti və ondan valyuta dəyərlərinin ixracı;
- Azərbaycan Respublikasında malların istehsalı və istehlak strukturu üçün mütərəqqi dəyişikliklər üzrə zəmin yaradılması;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının xarici rəqabətin neqativ təsirlərindən mühafizəsi;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli inteqrasiyası üçün şəraitin yaradılması.

Qanunda ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri və tətbiq olunduğu malların siyahısı, habelə xarici iqtisadi tənzimləmə üzrə qeyri-tarif tədbirləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikasının ən çox razılaşıdırılmış ticarət rejimi tətbiq etmiş olduğu dövlətlərin mallarına ən çox idxal vergisi dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən edilir. (Кулиев Т.А.2000., s. 74).

Yerli istehsalın xarici rəqabətin neqativ təsirindən mühafizə etmək üçün qanunda tətbiq olunan xüsusi vəzifələr nəzərdə tutulur:

- malların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə idxal edildiyi hallarda və bu malların yerli istehsalçılara ziyan vuran və ya gətirə biləcəyi şəraitdə qoruyucu tədbir kimi;

- digər dövlətlərin və Azərbaycan dövlətinin maraqlarına zidd olan birləşmələrin ayrı-seçkilik və başqa hərəkətlərinə cavab olaraq.

3.2. Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac potensialının inkişaf yolları təkmilləşdirilməsi

Ölkənin iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində istehsalın genişləndirilməsi, əvvəlki bənddə qeyd edildiyi kimi keyfiyyətinin artırılması, lazımi tədbirlər, xarici ticarətin liberallaşdırılması, ixrac potensialının tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, onun tənzimləyici çərçivəsi və s. bu cür digər məsələlər ixrac potensialının istifadəsini artırmaq üçün vacibdir, lakin kifayət deyil. Bu prosesin yalnız birinci mərhələsi. İkinci vacib məsələ xarici istehlakçıları və iş adamlarını müqayisəli üstünlükləri olan rəqabət qabiliyyətli məhsullarla tanış etməkdir. Yəni, ixracın təşviqi məsələsi. Müqayisəli üstünlük prinsipinə əsasən, istehsal edilən məhsulun ucuzluğuna və yüksək keyfiyyətinə baxmayaraq, beynəlxalq bazarlarda yüksəlməsinə baxmayaraq, ixrac potensialının səmərəli istifadəsində əsas problemlərdən biri də qalmaqdadır. Buna əsasən qeyri-neft sektorunun inkişafı, qeyri-neft məhsullarının ixracının artırılması, hökumətin qarşısında duran əsas vəzifə, həmçinin biznes strukturları ixracın təşviqi olmalıdır.

Hökumətin bu istiqamətdə həyata keçirdiyi strategiya artıq formalaşmağa başladığını, bir sıra əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirildiyini söyləmək olar. İqtisadiyyat Nazirliyinin İxrac və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun yaradılması yaxşı nümunədir. Bu təşkilat "A7Rgosh" adlanır və ixracın təşviq edilməsi üçün dövlət tərəfindən qoyulmuş siyasətlərin həyata keçirilməsində iştirak edir. Departamentin fəaliyyətinin əsasları xaricdə nümayəndəliklərin yaradılması, biznes forumları, konfranslar, investisiya və ixrac məsələləri üzrə seminarlar, xarici investitorlara peşəkar xidmətlərin göstərilməsi və digər vəzifələrdir.

2018-ci ildə AzPromo 90-dan çox işgüzar tədbir keçirmiş, bu da Azərbaycan sahibkarlarına böyük fayda gətirmiş və ixrac biznesinə öz töhfəsini vermişdir. Fondun idarə heyətinin rəhbəri C. Asadullayev deyib: "2020-ci ildən başlayaraq

AzPromonun fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq və geniş şəkildə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması planlaşdırılır" (www.economy.gov.az).

2007-2008-ci illərdə AzPromo tərəfindən təşkil edilən konfranslar, biznes forumları, ölkə təqdimatları və digər investisiya və ticarət tədbirləri daha sıx oldu. 2007-ci ildə yerli və xarici sahibkarlar arasında həyata keçirilən layihələr çərçivəsində ümumi dəyəri 65 milyon ABŞ dolları olan 26 müqavilə və əməkdaşlıq memorandumu imzalanmışdır. Bir neçə şirkət arasında gələcək əməkdaşlıq haqqında ilkin razılaşmalar əldə edildi. Fond tərəfindən xarici iş adamlarına yönəldilən ölkəyə dair təqdimatlar investisiya mühiti, Azərbaycanın iqtisadi potensialı və əməkdaşlığın perspektivləri haqqında ətraflı məlumat verdi.

Əlbəttə, ölkənin iqtisadiyyatına xarici sərmayələrin cəlb edilməsi də ixrac potensialının artırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun fəaliyyətlərindən biri investisiya mühitinin təhlili və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin təqdim olunmasıdır. Fondun hesabatında qeyd olunur ki, Avropa İttifaqının AzPromo Dəstək Layihəsi çərçivəsində yerli konsaltinq şirkəti ölkədə fəaliyyət göstərən xarici investorların ehtiyaclarını araşdırır və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı ilə Azərbaycan nümayəndəliyi arasında əməkdaşlıq çərçivəsində "Transmilli Azərbaycan ilə korporasiyalar regional mərkəz kimi. "Xarici investorları ölkənin əlverişli investisiya mühiti barədə məlumatlandırmaq üçün müxtəlif tədbirlər keçirilir. Azərbaycanda İxrac İnformasiya Mərkəzi mövcud və potensial ixracatçılara yardım etmək və qeyri-neft sektorunda onun payını artırmaq üçün yaradılmışdır. Sonrakı illərdə mərkəz aşağıdakı sahələrdə ixrac edən şirkətlərə xidmət göstərməyi planlaşdırır (Алиев Дж. М. Баку, АГНА, 2007., s. 32):

- milli dövlət orqanlarından əldə edilmiş son məlumatları və etibarlı beynəlxalq mənbələrdən, müvafiq məlumat bazasının yaradılması;
- işçilərin və mütəxəssislərin köməyi ilə əsas hüquqi bilik və məsləhətlərin verilməsi;
- Azərbaycanda inzibati təcrübənin qabaqcıl beynəlxalq idarəetməsinin tətbiqi üçün məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi;

- marketing siyasətinin formalaşdırılmasına yardım, sahibkarlıq subyektlərinin peşəkar bacarıqlarında mövcud boşluqların aradan qaldırılması və s.

İxrac potensialının tənzimlənməsi və artırılması, milli məhsulların dünya bazarlarına çıxarılması üçün informasiya tədbirlərinin aparılması vacibdir. Bu baxımdan məhsul və şirkətlərin biznes kataloqlarının yaradılması, sərgilərin təşkili və digər oxşar hadisələr çox vacibdir.

Azərbaycan şirkətlərini beynəlxalq biznes mühitində ixrac potensialı ilə təmsil etmək məqsədi ilə Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti tərəfindən yaradılıb. Layihə həmçinin İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin bir hissəsi olan İxrac və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu da daxildir. Kataloqun məqsədi Azərbaycan bazarının rəqabət qabiliyyətli məhsullarını və xidmətlərini dünya bazarlarına çıxarmaq, yeni xarici istehlakçı bazarlarını və tərəfdaşlarını tapmaqla bağlı mövcud problemləri həll etməkdir. "Azərbaycan İxrac Kataloqu" Azərbaycan dilinin ixrac potensialına malik iki beynəlxalq kampaniyanın (ingilis və rus dillərində) işgüzar mühitinin təqdimatını təmin edir. Bu layihə çərçivəsində kataloqların 3000 nüsxəsi A4 formatında və 2000 formatında CD formatında, eləcə də on-line versiyasında çap olunmuşdur. Aİ-nin məlumatına görə, Kataloq ölkəmizdəki diasporalar, ictimai və dövlət təşkilatları, xarici ölkələrin nümayəndəlikləri, şirkətlər və beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə paylanacaq, yerli və beynəlxalq sərgi və konfranslarda təqdim olunacaq (Алиев Дж. М.2004, s. 122).

Bizim fikrimizcə, bu tipli və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində kataloqlar və nəşrlərin hazırlanması və yayılması çox vacibdir. Məsələn, beynəlxalq səviyyəli beynəlxalq sərgilərdə, kənd təsərrüfatı məhsulları, kimya sənayesi, ərzaq sənayesi və ölkənin digər sahələri, ixrac və idxal ilə məşğul olan şirkətlər haqqında geniş məlumatlar verən konfranslardakı kataloqların paylanması böyük fayda gətirə bilər. Bundan əlavə, ölkənin ixracını stimullaşdırmaq üçün uyğun bir dövlət proqramı hazırlamaq məntiqlidir.

Xəzər Neft və Qaz, Neft Emalı və Petrokimya Sərgisi vasitəsilə dünyanın hər yerindən böyük şirkətlərin iştirak etdiyi hər il bir qayda olaraq ölkənin kimya sənayesi məhsullarını və digər məhsullarını tanımaq imkanı var.

Araşdırmalar göstərir ki, ixracın təşviqi sahəsində prioritet sahələr ola bilər:

- yerli iş adamlarının beynəlxalq sərgilərdə və konfranslarda müntəzəm və səmərəli iştirakının təmin edilməsi;
 - iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin xüsusi ixrac olunmuş məhsullarının kataloqlarının yaradılması və bazarlarda beynəlxalq səviyyədə tələbin yerləşdirilməsi;
 - ixrac məhsullarının təşviq edilməsində internet resurslarının məhsuldar istifadəsi;
 - ixrac fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün özəl şirkətlərə subsidiyaların verilməsi;
 - Azərbaycanda qeyri-neft məhsullarına həsr olunmuş beynəlxalq sərgilər və konfranslar təşkilatı;
 - ixracın təşviqi üçün dövlət proqramlarının hazırlanması;
- ixracın təşviqi sahəsində beynəlxalq təcrübənin istifadəsi və s.

Daxili bazarın qorunması üçün Qanun da anti-damping vəzifələrinin istifadəsini nəzərdə tutur. Anti-damping vergiləri, bu malların yerli istehsalçılara zərər verəcək, istehsalın təşkilinə və ya istehsalın genişləndirilməsinə maneə törədirsə, bu idxal zamanı və ya istisna edilməməsi halında, bu idxal zamanı malların Azərbaycan Respublikasındakı gömrük ərazisinə idxal olunan ölkədə real qiymətdən aşağı qiymətə gətirildiyi hallarda tətbiq edilir Azərbaycan Respublikasında oxşar məhsullar.

Kompensasiya vergiləri də yerli istehsalın maraqlarına xidmət edir. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə idxal olunan və ya ixrac olunduqda, subsidiyaların birbaşa və ya dolayısı ilə istifadə edildiyi hallarda, əgər belə idxal bu məhsulların yerli istehsalçılara zərər vuracaq və ya bu məhsulların Azərbaycan Respublikasında istehsalına maneə olmasına və ya genişlənməsinə maneə törədəcəksə, istisna edilmirsə və ya istisna edilmirsə, kompensasiya vergiləri tətbiq olunur.

Biz inanırıq ki, ixrac potensialının tənzimlənməsində xüsusi rol oynayan gömrük qanunvericiliyinin əhəmiyyəti xüsusi olaraq təsvir edilməməlidir. Rasyonel

gömrük qanunvericiliyi, istehsalın qorunması və ixracın təşviqi baxımından hökumətin əlində olan əsas vasitədir.

Qeyri-neft sahəsinin inkişafında hökumət fərqli yollarla iqtisadi siyasət aparmaqdadır. Hökumətin həyata keçirdiyi diversifikasiyası siyasəti onun iqtisadi siyasətinin önəmli prioritetlərindən biri hesab olunur. Təbii resursların mövcudluğu və mühafizəsi nəticəsində inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə qeyri-resurs sahəsinin inkişafı yolu ilə iqtisadi inkişafdan asılı olmasının ortadan götürmək üçün şaxələndirmə siyasəti gerçəkləşdirilir. İqtisadi diversifikasiyanın başlıca vəzifəsi uzunmüddətli həmişəlik iqtisadi inkişafı təmin edir. Dövlət, ixrac məqsədli və yüksək gəlirli integrasiya olunmuş istehsal texnologiyası, qabaqcıl yeniliklər və xidmət sektorunda üstünlüklərə əsaslanmış bir iqtisadiyyata keçməklə bu məqsədə nail olmağa çalışmaqdadır.

Müxtəlif dövlətlərin təcrübəsinə əsasən, dövlətin siyasət və diversifikasiya sahəsi üzrə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının strategiyasına əsaslanır, həmin strategiyanın gerçəkləşdirilməsi və regional inkişaf proqramlarında öz əksini tapmaqdadır.

Sizə də məlumdur ki, 20-i sentyabr 1994-cü ildə imzalanmış Əsrin Müqaviləsindən sonra ölkəmiz iqtisadiyyatında yüksək çevriliş baş vermişdi. 2000-ci ilin ortalarından başlayaraq dövlət iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi üzrə çoxsaylı qanunları, strategiyaları ilə proqramları inkişaf etdirməyə başlamışdı. Ona görə ki, bu dövr dövlət üçün və onun gələcək inkişafı üzrə önəmli idi. Nəticədə, dövlətə böyük neft pullarının aid olması başqa qeyri-neft sektorlarının inkişafına sərmayə qoymağa imkan yaratdı. Bu cəhətdən hökumət iqtisadi diversifikasiyaya istiqamətlənmiş bir çox qanun qəbul edibdir. Kiçik müəssisələr üzrə dövlət yardımı, maliyyə ilə sənaye qruplarının yaradılması, spesifik iqtisadi ərazilər yaradılması, kənd təsərrüfatının istehsalçılara dövrü vergi güzəştləri verilmə kimi bəzi qanunlar ümumi iqtisadi səviyyə üzrə iqtisadi diversifikasiya üzrə əsas yaratmaq üçün önəmli ola bilər. Bir sıra qanunlar şəffaflığın məqsədi olaraq hökumət tərəfindən seçilən xüsusi sahələrin inkişafına yönəldilibdir. Bu cür qanunların nümunələrinə turizmi,

toxumçuluğu, taxılçılığı, pambıqçılığı, üzümçülüü, çay istehsalını və sair göstərmək olar.

Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikasının İqtisadi Əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiyası Rusiya ilə ölkəmiz arasında dövlət səviyyəsində əlaqələri tənzimləyən iş mexanizmi hesab edilir. Rusiya Federasiyası sədr müavini A.R. Xloponin, Rusiya Federasiyası Şimali Qafqaz 18 mart 2011-ci il Komissiyanın XIII iclası Moskvada keçirilibdir. Burada bəzi məsələlər, iki dövlət arasında ticarət və iqtisadi mnasibətlərin vəziyyəti və perspektivləri müzakirə edilmişdir. Tərəflər XII qurultayda nəqliyyat, kommunikasiya ilə informasiya texnologiyalarının sahəsində, fəvqəladə hallar nəticələrinin ortadan götürülməsi üzrə qəbul olunmuş qərarların icrasın müzakirə etmişlər. İclasın önəmli məsələlərindən biri Rusiya Federasiyasın ilə ölkəmizin sərhədsiz subyektlərinin arasında əməkdaşlığın inkişafı sayılır. Belə əməkdaşlıq ümumi iqtisadi və elmi, texnik və mədəni sahələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməsi üçün yardım edir.

Rusiya Federasiyası Hökuməti və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında Azərbaycan ilə Rusiya Federasiyasının vahid enerji sistemlərindən fasiləsiz işləməsin təmin edən tədbirlər barədə saziş layihəsi koordinasiyanın axırıncı mərhələsindədir.

İki dövlət arasında ticarət və iqtisadi sahələrdə sazişlərin imzalanması davam etdirilməkdədir. Bakıda investisiyaların təşviq edilməsi ilə qarşılıqlı mühafizəsi ilə əlaqəli növbəti mərhələ keçirilmişdi. Azərbaycanın bazarında 500-dən artıq şirkət var, onlardan 200-ü Rusiya kapitalının 100 faizi, həmçinin BMT 300-dən artıq Vneshtorgbank (VTB), Rosselxozbank ilə Nikil Bank bank sahəsində fəaliyyət göstərir.

Ölkəmizdə bentonit çöküntülərinin istehsalına aid bərabər Rusiya-Azərbaycan müəssisəsi vardır. Azərbaycanlı işçilər Rusiya tərəfdaşları ilə əməkdaşlığına maraqlıdır. 2010-cu il sentyabr ayı ərzində Azərbaycanın şirkəti "Azersun Holding" Belorechenskdə (Krasnodar ərazisi) bir hissə inşa edilmiş və bir bölmə zavodu istifadəyə verilibdir. Hazırda şirkət təqribən 50 mln. dollara sahibdir,

meyvə ilə tərəvəz məhsullarının normal bankla işlənməsi məqsədilə konserv zavodunun layihəsini gerçəkləşdirir.

Regionlararası münasibətlər Rusiya ilə Azərbaycanın arasında ticarət və iqtisadi əməkdaşlıqların inkişafında səmərəli rol oynayır. Regionlararası əməkdaşlıq sahəsində münasibətlər çoxalır. 2011-ci il oktyabr ayı Bakıda Rusiya Federasiyası Sədr müavini, Şimali Qafqaz Federal Dairəsi nümayəndəsi Aleksandr Xloponi başçılıq etmiş olduğu nümayəndə heyəti Bakıya gəlmişdi. Heyətə Dağıstan, İnquşetiyanı, Kabardino-Balkariyanın, Şimali Osetiya-Alaniyanın nümayəndələri, Qaraçay-Çerkesiya hökumətinin ilə Stavropol diyarının nümayəndələri daxil olmuşdular. Görüşlərdə Dağıstan, İnquşetiya, Karaçayev-Çerkesiya ilə Azərbaycan arasındakı ticarət-iqtisadi, elmi, texniki və humanitar sahələrdə, ayrıca da Nevinomeş və Sumqayıt şəhərlərində müqavilələr bağlanmışdır. FFAD dairəsində Rusiya Federasiyasının subyektləri investisiya layihələrinin təqdimatı keçirilmişdi.

Ölkəmiz MDB regionunda iqtisadi münasibətlərin gələcək inkişafını səmərəli tərəfdaşlıq strategiyasına əsasən müəyyən edir. Regionda Rusiya ilə əlaqələrin prioriteti həmin strategiya üzrə ayrıca əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan perspektivli əməkdaşlıqların rolu ilə fəaliyyətinin genişləndirilməsində bilavasitə fəaldır. Bununla bərabər, Rusiyanın satış nümayəndəsi fəaliyyətinin praktiki səmərəsini qeyd etmək gərəkdir. 2006-cı il mart ayından başlayaraq, Rusiya Federasiyası Ticarət Nümayəndəliyi Bakıda fəaliyyətə başlamışdır.

Ölkəmiz və MDB ilə ikitərəfli ticarət və iqtisadi münasibətlərin indiki vəziyyəti və imkanları adətən Dövlətlərarası İqtisadi Əməkdaşlıq Komissiyasının işindən asılıdır. Bunun üçün, müqavilə hüquqi çərçivəsinin təşkil edilməsi ilə əlaqəli başlıca məsələlər təzə inkişaf ehtiyaclarına cavab vermək məqsədilə müzakirə edilməli və düzəldilməlidir (Гитман Л., Джонк М).

MDB regionu üzrə böyük layihələrin gerçəkləşdirilməsi üçün investisiya münasibətlərinin qurulması strateji səmərə daşıyır. Ölkəmizdə “GLONASS” peyk innovasiya sistemindən istifadənin imkanlarının müzakirə edilməsi Rusiyanın

“M2M Telematics” firmasının regional mərkəzi sayılan Hermes GPS ilə əhəmiyyətli əməkdaşlıq ola bilər.

Azərbaycan ilə Rusiya arasında Synterra təzə əməkdaşlıq yönündə sonrakı addımlardan biri sayıla bilər. Synterra şirkətinin İKT sahəsi üzrə Azərtelekom ilə birlikdə layihələrinin gerçəkləşdirilməsi ilə əlaqəli məsələlər müzakirə edildi.

Ölkəmizdə 2014-ci il xalis maliyyə aktivləri ilin ilk yarısında \$ 6 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Bu haqda AMB saytında dərc olunub, ilin birinci yarısında tədiyə balansında sayılır.

Tədiyə balansının məlumatına əsasən, həmin məbləğ birbaşa xarici investisiyalar (367.2 mln..Töv.ABŞ), portfel investisiyalar (104.8 mln..Töv.ABŞ) və başqa investisiyalar (5,573,600,000.Töv.USA) tərəfindən istehsal olunmuşdur.

Neft-qaz sahəsinə 266,8 mln. dollarlıq birbaşa investisiyalar 100,4 mln. olmuşdur. Birləşmiş Ştatlar başqa sektorlarda iştirak etməkdədir.

Digər investisiyalara ticarət kredit ilə avanslar daxildir (2923100000. Töv. USA) kreditlər ilə borclar (56,9 mln. Töv.ABŞ), depozitlər ilə pul (2 533 600 000 Töv. USA).

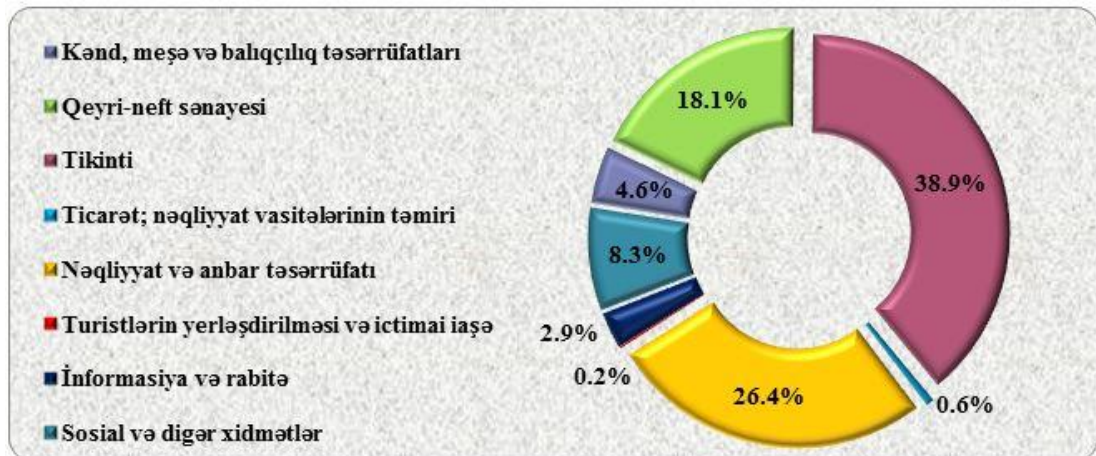
2017-ci il may ayı NATO Parlament Assambleyasının (PA) yaz sessiyasının nəzdində iqtisadi məsələlər və təhlükəsizlik Komitəsinin iclası keçirilmişdir. Əsas diqqət həmin amillərin global istiləşməsi, ərzaqların təhlükəsizliyini, iqlimlərin dəyişikliyinii, NATO PA və başqa maliyyə iqtisadiyyatı, iqtisadi təhlükəsizlik ilə bərabərliyə təsirinə istiqamətləndirilmişdir. Həmin mövzular haqda müzakirə olunmuşdur. Burasa Azərbaycan höğkumətinin iqtisadi inkişaf prosesi, iqtisadi təhlükəsizlik, investisiya şəraiti və imkanları barədə məlumat verilmişdi. Ekspertlər Azərbaycanın xarici dövlətlərə investisiya qoyulması vurğulandı. Ölkəmiz Gürcüstanın yalnız enerji sektoruna yox, həmçinin kənd təsərrüfatı və bank sisteminə, infrastruktur layihələrinə sərmayə qoyur. 2016-cı il Gürcüstana investisiya yatan dövlətlər arasında ölkəmiz birinci yerdədir. İkincisi, Türkiyənin Gürcüstana yatırdığı investisiyaların həcmi ölkəmiz tərəfindən qoyulmuş yarım məbləğdir. Keçirlən iclasda Avropanın regional enerji təchizatı ilə enerji təhlükəsizliyi üzrə ölkəmizin təşəbbüsü ilə gerçəkləşən neft və qaz kəmərləri, Bakı-

Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa ilə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun, səmərəsi vurğulanmışdı. Ölkəmizin təşəbbüsü ilə tikilən Bakı-Tiflis-Qars dəmiryolu layihəsinin inşası sona çatmışdır. Asiya və Avropa ilə birgə həmin layihə iqtisadi təhlükəsizliyimiz, inkişafımızda önəmli rol oynayacaqdır (Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M., s.41).

Ölkəmizdə ÜDM-in artımı yerli istehlak ilə dövlət investisiyalarına mütənasib olubdur. Demək olar ki, DSTK məlumatlarına müvafiq olaraq, faktiki son istehlak məsrəfləri 2005-2010-cu illər ümumi olaraq ildə 14,0 faiz, 2010- 2017-ci illər isə müvafiq olaraq 8,0 % artmışdır.

Ölkəmizdə 2004-2016-cı illərdə yüksək investisiyanın aktivliyi müşahidə olunmuşdur. Dövr ərzində dövlət iqtisadiyyatına 229,6 mlrd. manat məbləğində investisiya yönəldilibdir ki, bunun isə 53,8 faizi daxili, 46,2 faizi də xarici mənbələr hesabına maliyyələşibdir. 2017-ci il yanvar-sentyabr ayları iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 41.7 faizi və ya 4623.0 mln. manatı qeyri-neft sahəsinə yönləndirilmişdir. Əsas kapitalla yatırılan investisiyaların 7.5%-i, qeyri-neft sahəsinə yönləndirilmiş investisiyaların da 18.1%-i yaxud 834.3 mln. manatı qeyri-neft sahəsinin inkişafında tətbiq olunmuşdur (Qrafik 1) (Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M., s.41).

Şəkil 1. Əsas kapitalla yönləndirilmiş investisiyaların strukturu

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Link: stat.gov.az

Bu, yaxın keçmiş üzrə xarici investisiyadan asılı dövlətimiz indi özünün xarici ölkələrdə ayrı-ayrı layihələrə sərmayə yatırması faktı sayılır. Əlbəttə, hazırki dövrdə

ölkəmiz artıq borc alan dövlət deyil, borc verən dövlətdir. Maliyyə perspektivlərinin genişlənməyi, valyuta ehtiyatlarının daha çox artması (hazırda 42 mlrd. dollardan çoxdur) ölkəmizə bu imkanı verir ki, öz strateji maraqların təmin olunması şərti ilə tərəfdaş xarici dövlətlərə böyük məbləğdə investisiyalar yatırınsın.

Cədvəl 3. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla) mlyn.manat	17 048,8	20 251,1	21 448,2	21 890,7	20 057,4	22 868,5
mlyn.dollar	21 588,9	25 777,8	27 340,0	27 907,5	19 547,2	14 329,5
Xarici investisiyalar mlyn.manat	6 849,8	8 102,7	8 269,3	9 175,7	10 998,9	16 216,1
mlyn.dollar	8 673,9	10 314,0	10 540,9	11 697,7	10 719,1	10 161,1
Daxili investisiyalar mlyn.manat	10 199,0	12 148,4	13 178,9	12 715,0	9 058,5	6 652,4
mlyn.dollar	12 915,0	15 463,8	16 799,1	16 209,8	8 828,1	4 168,4

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Link: stat.gov.az

Birinci bu cür vəsait Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmiryolu xəttinin çəkilişinə əsasən 2007-ci il kredit olaraq Gürcüstana verilmişdir. Aşağı faizlə birinci olaraq verilmiş 220 mln. dollar kredit növbəti pillələlərdə 775 mln. Dollara yüksəlməkdədir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolunun dövlət üçün əhəmiyyətinə gəldiyimiz zaman isə qeyd etmək gərəkdir ki, həmin layihənin icraçısı və onu əsas maliyyələşdirmiş tərəf beləki Azərbaycan sayılır. Həmin yol regiondan Türkiyəyə, eyni zamanda Avropaya daşınmaqda olan yüklərin böyüklüyü xeyli artacaqdır. BTQ eyni zamanda Azərbaycanla Avropanın arasındakı ən qısa dəmiryol əlaqəsi deməkdir ki, onun da dövlətimizin iqtisadi maraqları üçün hansı şəkildə önəmli olmasını şərhə ehtiyac yoxdur.

2010-cu il ortalarında Belarusiyanın Prezidenti Aleksandr Lukaşenkonun ölkəmizə səfərində Belarusun ölkə başçısının Azərbaycanın Prezidenti ilə müəyyən önəmli məsələləri müzakirə etməsi ilə yanaşı, 200 mln. dollar məbləğində

qısamüddətli kreditin alınmağı haqda də razılıq əldə edilmişdir. Əlbəttə ki, ölkə başçıları səviyyəsində həmin məsələnin danışıqların mövzusu olması, birinci növbədə, ölkəmizin maliyyə imkanları ilə tərəfdaş dövlətlərə hər zaman dost münasibət göstərməsindən önə gəlirdi. Sonradan “Belaruskalium” şirkətinə 300 mln. dollar kreditin verilməsi də məhz həmin amillərin nəticəsi idi.

2012-ci il isə ölkəmizdə kredit verilmiş dövlətlərin coğrafiyası genişlənmişdi. Azərbaycan Serbiya və Monteneqra arasında Liq ilə Prelina ərazilərini birləşdirmiş “XI Dəhliz” avtomagistralının inşası üçün Serbiyaya 300 mln. avro kredit ayırıbdır. Bunu da bildirməliyik ki, 3 ili güzəştli şəkildə 4 faizlə 15 il illik verilmiş kredit hesabına tikilmiş sözügedən magistralın çəkilişi zamanı Azərbaycan şirkətləri isə iştirak etməkdədirlər.

Siyahını artırmaq da olar. Lakin qısa olaraq qeyd etmək olar ki, son dövrlər Azərbaycan xarici dövlətlərə 10 mlrd. dollardan çox investisiya yatırımdır. Onun 5 mlrd. dollardan çoxu Türkiyəyə, 1 mlrd. dollara yaxını Gürcüstana qoyulmuşdur. Bununla da, Azərbaycanın xaricə qoyduğu sərmayələrin həcmi zaman keçdikcə artır. Axır 3 ilin göstəricilərinə nəzər salsaq, bu dinamikanı şəffaf şəkildə görmək olar. Odur ki, əgər 2010-cu il Azərbaycanda xarici dövlətlərə yatırılmış investisiyaların həcmi 232 milyon, 2011-ci il 533 mln. dollar olubsa, əvvəlki il həmin miqdar 1 mlrd. 125 mln. dollara çatmışdır. Bu yerdə bir önəmli faktı da deyək ki, Azərbaycanın investisiya yatırmış olduğu ölkələr sırasında adların çəkdiklərimizdən (Belarus, Serbiya, Türkiyə və Gürcüstan) başqa, Rusiya, Moldova, Ukrayna ilə habelə İsveçrə kimi inkişaf etmiş dövlətlər var.

Xaricə yatırılmış sərmayələrin Azərbaycanın iqtisadi baxımdan qüdrətlənməyinə şərait yaratdığı verdiyi, həmçinin uzunmüddətli strateji maraqlarını təmin etməsi danılmayan faktdır. Bunun üçün də ölkəmizin investisiyalarına dünyada artan marağı çox önəmli fakt olaraq qəbul etmək gərəkdir. Bilavasitə də dünyanın tanınmış maliyyə institutlarının gələcək zamandakı dövr ərzində ölkəmizin investisiya potensialının çoxalması haqda müsbət proqnozlar verdiyi indiki vaxtda. Yeri gəlmişkən, Dünya Bankının proqnozları əsasında, Azərbaycan ortamüddətli imkanda əsas xarici investor dövlətə çevriləcək.

Cədvəl 4. Xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Cəmi xarici investisiya	8 673,9	10 314,0	10 540,9	11 697,7	10 719,1	10 161,1
o cümlədən:						
Maliyyə kreditləri	3 692,5	3 135,5	2 655,8	1 880,6	2 210,2	2 197,8
Neft sektoruna	3 407,8	4 287,8	4 935,2	6 730,7	6 622,7	5 617,4
Qeyri-neft sektoruna	886,0	1 094,5	1 041,0	1 318,5	860,4	1 706,2
ondan:						
Türkiyə	89,1	185,9	401,3	481,4	220,4	307,5
ABŞ	73,8	92,5	24,4	89,3	18,9	38,2
İran	11,2	-	-	40,5	0,002	0,2
Almaniya	32,5	45,6	15,1	51,0	60,2	36,4
Rusiya	35,0	21,8	36,1	13,6	15,9	363,2
Böyük Britaniya	148,8	149,3	136,0	153,5	173,2	174,4
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	75,3	92,4	109,3	90,2	104,0	60,2
İsveçrə	26,7	79,4	18,2	18,9	15,7	370,5
Fransa	14,3	14,4	6,1	7,2	4,5	5,5
Kipr	-	6,6	5,4	0,2	1,1	0,1
Çin	-	6,7	5,7	9,7	3,3	1,5
İtaliya	-	22,1	21,3	21,2	14,6	11,6
Yaponiya	2,5	5,4	3,0	2,9	3,4	0,5
Niderland	173,3	186,4	141,6	103,8	85,9	127,9
Digər ölkələr	203,5	186,0	117,5	235,1	139,3	208,5
Neft bonusu	19,9	2,0	2,4	17,0	2,0	0,1
Digər investisiyalar	667,7	1 794,2	1 906,5	1 750,9	1 023,8	639,6

Mənbə: stat.gov.az

Bu sahədə başqa önəmli məqam Azərbaycanda iqtisadiyyatın ayrı-ayrı bölmələri üzrə müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərən , nəticədə maliyyə perspektivlərini bir qədər çoxaldan holdinqlərin olmasıdır. Az zaman ərzində yaradılan münbit şərait və olunan güzəştlərin hesabına formalaşmış sahibkarlar təbəqəsi hazırda dövlət iqtisadiyyatının önəmli qüvvəsinə çevrilmişlər. Hazırda isə onların sorağı xarici dövlətlərdən gəlir. Buna müvafiq olaraq artıq Azərbaycanın dünya üzrə investor dövlət kimi tanınmasında göstərilmiş holdinqlərin rolu az deyildir.

Bilavasitə, 2016-cı il “Karat Holding” şirkəti 25 mln. dollar həcmində Yessentuki şəhərindəki “Mənbə” sanatoriya-kurort mərkəzini istifadəyə verib. “Azersun Holding” şirkəti Krasnodar ərazisində 8 mln. dollar həcmində meyvə və

tərəvəz konservləri istehsal edən zavod, eyni zamanda 3 mln. dollarlıq çay fabriki vardır.

“Karvan-L” şirkəti Kabardino-Balkar şəhərindəki “STALPROM” şirkətinin qurulması və təchiz olunmasını və Dağıstanda 1,5 milyon dollar məbləğində “Anji” idman kompleksinin tikinti layihələrini gerçəkləşdirmişdir. “Matanat-A” şirkəti tərəfindən Krasnodarda 33 mln. dollar məbləğində quru tikinti qarışıqları istehsalı inşa olunmuşdur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafının xüsusiyyətləri, xarici ticarət strategiyasının problemləri, iqtisadi sektorların ixrac potensialı, ixrac potensialının tənzimlənməsi və sair oxşar məsələlərin öyrənilməsindən əldə edilən nəticələr aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

1. Hər iki beynəlxalq nəzəriyyə və tədqiqatın təhlilinin nəticələri, ölkənin müasir iqtisadçıların nəzəri baxışları, tədqiqatlar göstərir ki, bir ölkənin ixrac potensialını tənzimləmək üçün aşağıdakı nəzəri fikirlər vacibdir:

- beynəlxalq əmək bölünməsi və istehsalın ixtisaslaşması sahəsində hər bir ölkə öz iqtisadi potensialı, resursları ilə müqayisədə dünya ölkələri arasında mövqe tutmalıdır, ölkənin sektorlarını müqayisəli üstünlükləri ilə müəyyən etməlidir və bu sahələr inkişaf prioritetlərinə daxil edilməlidir;

- hökumət qarşısında duran əsas vəzifələr makroiqtisadi sabitliyin, davamlı inkişafın, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsini təmin etmək olmalıdır;

- ixrac edilən əməyin intensivliyini artırmağa çalışmalıdır ixrac edilən malların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılması həmişə diqqət mərkəzində olmalıdır:

- daxili bazarın qorunması ilə yanaşı, ölkələr xarici ticarətin daimi liberallaşdırılması üçün səy göstərməlidirlər.

2. İxrac potensialının tənzimlənməsində əsas məqsəd milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafını və makroiqtisadi sabitliyin qorunmasını təmin etməkdir. Digər tərəfdən, makroiqtisadi sabitlik və davamlı inkişaf ixrac potensialının artırılması, iqtisadi inkişaf üçün səmərəli istifadənin əsas şərtləridir.

3. Milli iqtisadiyyatda inkişaf proseslərinin sürətləndirilməsi iqtisadi sektorların ixrac potensialından istifadə imkanlarını artırmışdır. Bununla yanaşı, bununla yanaşı bir sıra strateji sektorların ixrac potensialını tənzimləmək üçün daha da böyük ehtiyac yaranmışdır.

4. Kənd təsərrüfatı sektorunun və digər sektorların ixrac potensialının gücləndirilməsi və milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün səmərəli istifadə olunmasında

sahibkarlığın xüsusi mülkiyyətinə əsasən özəl sektorun rolu xüsusi qeyd edilməlidir.. Qeyd edək ki, qeyri-neft sektorunda ixrac əsasən özəl sektor tərəfindən formalaşır. Bu baxımdan, müasir iqtisadi proseslər şəraitində sahibkarlığın dövlət dəstəyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir..

5. Son illərdə ölkədə ÜDM-in artım tempi ixracın artım tempini keçib. Bu da digər amillərin rolunun ÜDM-in artımının artdığını göstərir. Bir sözlə, bu, sadə bir ilkin analiz olduğuna baxmayaraq, ixracın artımı ölkənin iqtisadi artımına yetərli olmadığını göstərir. Makroiqtisadi sabitliyin daha səmərəli istifadəsi ilə ölkədə maliyyə resurslarının artması ixrac potensialını effektiv şəkildə həyata keçirə bilər.

6. İntegrasiya proseslərinin nəticəsi bu gün Azərbaycan artıq dünya iqtisadi sisteminin tərkib hissəsidir və dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərə təsir imkanları hər il artır. Ona görə də indiki qlobal böhranın və onun ağırlaşmalarının öyrənilməsi vacibdir.

7. Ölkənin ixracının 95% -dən çoxu xam neft və neft məhsullarıdır. Qlobal maliyyə-iqtisadi böhran nəticəsində dünyanın neft istehsalına olan tələbatının azalmasına gətirib çıxarır ki, bunun nəticəsində neftə olan tələbatın azalması və bunun qiymətinin azalması məntiqidir. Belə hallarda, şübhəsiz ki, Azərbaycan neftindən ixrac valyutası kəskin azalır, büdcə gəlirləri azalır və strateji infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi imkanları azalır.. Yəni, ölkənin karbohidrogen ehtiyatlarının aşağı qiymətə ixracı fonunda, bu sektorun ixrac potensialından səmərəli istifadə göstəricisi azalır;

8. Azərbaycan qeyri-neft məhsulları ixrac edən ölkələrdə böhran şəraitində tələbatın azalması və digər tərəfdən, inkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin böhran səbəbindən oxşar məhsulların subsidiyalaşdırılması səbəbindən, bu növ malların ixracı beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin azaldılması ilə azalır ; Beynəlxalq qlobal böhrana görə azalma Maliyyə kreditləri ölkənin maliyyə sektoruna ciddi mənfi təsir göstərir, xüsusilə krediti məhdudlaşdırır iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyə resursları ilə təmin edilməməsi səbəbindən istehsalını azaldacaq kommersiya banklarının fəaliyyəti;

9. Dünya iqtisadi böhran şəraitində dinamik dəyişiklik, xüsusilə də dünya

bazarına ixrac olunan malların qiymətinin daim azalması bu cür istehsalçıları istehsalın geniş yayılmasından və əhəmiyyətli kapital qoyuluşlarından çəkindirir. Ümumiyyətlə, iqtisadi risklərin artması sahibkarlıq təşəbbüsünü məhdudlaşdırır;

10. Qlobal iqtisadi böhran Azərbaycan iqtisadiyyatına, xüsusilə iqtisadiyyatın real sektorlarına, həm inkişaf etmiş ölkələr, həm də postsovet respublikaları ilə müqayisədə daha az dərəcədə təsir göstərmişdir. Eyni zamanda dünyada neftə tələbatın azalması və nəticədə neftin qiymətinin azalması ölkəmizin karbohidrogenlərdən əldə etdiyi gəlirləri əhəmiyyətli dərəcədə azaldıb. Son faktor milli iqtisadiyyatımıza qlobal maliyyə böhranından əsas zərərdir.

11. İxrac potensialının tənzimlənməsi üçün əsas şərtlərdən biri, onun səmərəli istifadəsi milli iqtisadiyyatımızın davamlı inkişafını təmin etməkdir. Transitional iqtisadiyyatı yaşayan ölkəmizdə bu problem daha vacibdir. Beynəlxalq integrasiyanın həyata keçirilməsi, iqtisadi inkişaf siyasətləri, davamlı inkişafa uyğun olaraq karbohidrogen ehtiyatlarının istifadəsi qarşıdakı problemlərin ən vacib məsələləridir.

12. Qlobal iqtisadi böhran kontekstində, Azərbaycanın ixrac potensialını tənzimləmək və onun istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə qeyri-neft sektorunda ölkələrin təcrübələrinə əsasən ixrac diversionini həyata keçirmək lazımdır rəqabətli ixrac məhsullarının istehsalına sahibkarlığın dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin gücləndirilməsi, ölkənin bank sisteminin təkmilləşdirilməsi, qlobal böhranlara qarşı həssaslığının azaldılmasına nail olmaq, böhranın təsirini aradan qaldırmaq üçün strateji pul vəsaitlərinin daha səmərəli istifadəsi, universal tələbi stimullaşdıran sahələrdə böhran dövründə dövlət investisiyalarından səmərəli istifadəsi, zəruri hallarda ixracın təşviq potensialının nəzərdən keçirilməsi və digər tədbirlər.

13. Son beş il (2014-2018) ərzində neft amili xarici ticarətdə ixracın payı və dinamik artımının artırılmasında böyük rol oynamışdır. Bu amil göstərir ki, ixracın sürətlə artması, xarici ticarətdə müsbət balansın müşahidəsi, onun həcmünün artması sakinləşdirməyə əsas vermir. Onsuz da bir sıra iqtisadçılar tədqiqatlarında ölkənin ixrac potensialını səmərəli istifadə etmək üçün qeyri-neft sektorunun ixrac

strukturunda payının artmasına diqqət yetirmək lazımdır.

14. Son beş il ərzində neft amili xarici ticarətdə ixracın payı və dinamik artımının artırılmasında böyük rol oynamışdır. Bu amil göstərir ki, ixracın sürətlə artması, xarici ticarətdə müsbət balansın müşahidəsi, onun həcmının artması sakinləşdirməyə əsas vermir. Onsuz da bir sıra iqtisadçılar tədqiqatlarında ölkənin ixrac potensialını səmərəli istifadə etmək üçün qeyri-neft sektorunun ixrac strukturunda payının artmasına diqqət yetirmək lazımdır.

15. Ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi və regional strukturu xüsusi xüsusiyyətlərə malikdir. Əgər bir sıra Qərbi Avropa ölkələri neft amilinə görə ixracatda əhəmiyyətli bir yer tuturlarsa, yəni. Azərbaycan neftinin, MDB ölkələrinin, o cümlədən Rusiya, iqtisadiyyatın tarixi bir-birinə bağlılığı, qonşuluq, ümumi nəqliyyat infrastruktur əlaqələrinin mövcudluğu, məhsul standartlarının uyğunluğu, bazarların dərinləşməsi və bu cür digər amillər səbəbindən strateji ticarət tərəfdaşlarıdır

Statistiklərin müqayisəsi göstərir ki, ölkənin iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin ixrac potensialını və xüsusən qeyri-neft sektorunu, o cümlədən kənd təsərrüfatı sahəsində Rusiya Federasiyası ilə ticarət əlaqələrini genişləndirilir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 31 may 2005-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasının Qanunu., “Gömrük tarifi haqqında”, 20 iyun 1995-ci ildə qəbul edilmişdir.
3. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. 10 iyun 1997-ci il tarixli 311-IQ sayılı Qanuna əsasən təsdiq edilmişdir.
4. Prezidentin 2007-ci il 1 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”
5. Abbasov Ç.M.. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2005, 252s.
6. Allahverdiyev H.B., Məmmədov Z.T. Investisiya proseslərinin tənzimlənməsi. Bakı, “Qafqaz evi” nəşriyyat evi, 2003, 70s.
7. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012 ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur.
8. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. Milli iqtisadiyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı, AZDİU, 2006, 834 s
9. Bayramov V. Dünya Bankı Azərbaycanın dinamik iqtisadi inkişafını yüksək dəyərləndirir. “Xalq” qəz., Bakı, 2009, 8 dekabr (№272), s.1
10. Bayramov V. Ötən il investisiya qoyuluşunun həcmi 14,8 faiz artmışdır “Xalq qəzeti”
11. Bərxudarov Mənsur və Məmmədov Nüsrəddin, İqtisadi Təhlükəsizlik, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2006, 452 s.
12. Bərxudarov Mənsur. Azərbaycanın ərzaq təhlükəsizliyi. UNEC-Ekspert jurnalı, 2017.s.41

13. Əliyev M.T. “Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri”, Bakı, 2002
14. Hacıyev N. Milli iqtisadiyyatın inkişafı şəraitində investisiya siyasətinin qiymət amili ilə əlaqələndirilməsi // Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri (iqtisadiyyat seriyası). Bakı, 2012, №1, s.62-69
15. Mehdiyev İ.Ə. Investisiya layihələrinin səmərəliliyini səciyyələndirən cəhətlərin metodoloji əsasları // İqtisadiyyat və həyat, 2008, №3, s.24-36
16. Məhərrəmov A.M, Aslanov H. H Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. B., 2008, 399 s.
17. Məmmədli O., İsmayılov M., İsmayılov F. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Bakı, “MBM” 2008, 560 s.
18. Nəzirli İ. İqtisadi dirçəliş və institutsional investorlar / Yeni dünyada yeniləşən Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, QASİM, 2006, 556 s.

Xarici dildə

1. Богомолов О.Т. 2004Анатомия глобальной экономики. Издательство ИКЦ «Академкнига», ,216
2. Манин П.В., Чиранова Т.И. 2010. № 21Алгоритм оценки внешнеэкономического потенциала промышленного предприятия // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. С. 98-105.
3. Морозов С.С. 2014Методики оценки экспортного потенциала. М.: ЭКСМО, 2014. 133 с.
1. Alice Landau. “International Trade System” 2004
2. Amrita Narligar “International trade and Developing countries: Bargaining Coalitions in the GATT and WTO” 2003
3. Bruce E.Moon “Dilemmas of International Trade” 2nd Edition 2000
4. James C.Baker “Financing International Trade”
5. John Bates Clark. The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits. New York: Macmillan, 1908, 254 p.
6. John Stencel “Free Trade Versus Fair Trade” 2008

7. M.Ataman Aksoy “Global Agricultural Trade and Developing Countries” 2005
8. Pol Kruqman, Moris Obstfeld, Mark Melitz. “Pearson Education, Beynelxalq iqtisadiyyat, Nəzəriyyə və siyasət”, 11ci nəşr, 2018 Pearson
9. Robert C.Feenstra “Advanced International Trade: Theory and Evidence” 2004

İnternet resursları

1. <http://www.stat.gov.az/>
 2. www.economy.gov.az
 3. <http://www.yap.org.az/az/view/news/2263/shahin-mustafayev-azerbaycan-shirketleri-rusiya-iqtisadiyyatina-1-milyard-dollar-investisiya-qoyublar>
 4. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/dekabr/14602.htm>
 5. http://www.azerbaijans.com/content_100_az.html
 6. <http://marja.az/news/1196>
 7. <http://www.movqe.az/news/iqtisadiyyat/4886.html>
 8. <http://worldmedia.az/news.aspx?id=656>
 9. <http://www.biznesinfo.az/businesspractice/finance/params/ln/az/article/4812>
 10. <http://www.movqe.az/news/iqtisadiyyat/10176.html>
 11. <http://www.kavkazplus.com>
 12. http://www.eabr.org/r/press_center/press_releases/index.php?id_4=49720
 13. <http://fdlx.com/business-world/78789-rossiya-v-2017-godu-stanet-privlekatelnoj-dlya-investorov-bloomberg.html>
 14. <http://ikon.news/>
 15. <http://forbes.com>
 16. <http://investing.com>
 17. <http://tradingeconomics.com>
 18. <http://banker.az/kapital-ixraci-n%C9%99dir/>
 19. https://www.slideshare.net/Ofelya_Hasan/ofelya-hesenzade-kapital-ixraci-1
 20. www.oilfund.az
 21. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/wts2017_e.pdf
- <http://data.imf.org/regular.aspx?key=61468205>

Cədvəllər siyahısı

Cədvəl 1. Malların dəyərinin müqayisəsi.....	16
Cədvəl 2. Azərbaycanın xarici ticarətində dünya regionlarının nisbəti, milyon manat.....	33
Cədvəl 3. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar.....	73
Cədvəl 4. Xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları).....	75

Şəkillər siyahısı

Şəkil 1. Əsas kapitala yönləndirilmiş investisiyaların strukturu.....	72
--	----